

**FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY KARLOVY
V PRAZE
KATEDRA ETNOLOGIE**

Klára Košutová

**Koncept ženy na pozadí společenských proměn přelomu 19. a
20. století**

The Concept of Woman on the Background of Social
Change at the Turn of the 19. Century (1895-1905)

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Vedoucí diplomové práce

Doc.PhDr.Irena Štěpánová,CSc.

Praha 2007

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma *Koncept ženy na pozadí společenských proměn přelomu 19. a 20. století* vypracovala samostatně, pouze s využitím uvedených pramenů a literatury.

V Praze dne
10. 5. 2007

Ráda bych poděkovala vedoucí diplomové práce paní docentce Ireně Štěpánové, CSc. za neobyčejně pečlivý, laskavý a trpělivý přístup při konzultování mé práce. Dostalo se mi mnoho cenných rad a podnětů, jež jsem mohla využít.

Úvodem.....	4
Emancipační hnutí, jeho důvody a cíle.....	6
Hospodářská a společenská transformace v průběhu tzv. dlouhého století.....	8
Emancipační hnutí a jeho počátky.....	8
Proměny postavení ženy v rodině a společnosti v procesu hospodářské a sociální změny.....	10
Teorie oddělených sfér a rodinného krbu, nový ideál ženy v domácnosti.....	12
Demografická krize.....	14
Emancipace v českých zemích.....	15
Základní etapy emancipačního hnutí u nás.....	15
Muži na straně emancipačního hnutí- impuls.....	17
Přelom století- mezníky.....	21
Časopisy.....	23
Ženské listy.....	23
Ženský obzor.....	24
Ženský svět.....	26
Ženská revue.....	28
Konflikt starého a nového konceptu.....	29
Konzervativnost mužů.....	30
Konzervativnost žen.....	31
Vzdělávání žen a cesta k přijetí na vysoké školy.....	34
Cesta k univerzitnímu studiu.....	34
Proč žena nemůže studovat na vysoké škole.....	37
Koncept ženy 19. století v boji o ženské studium.....	39
Fyzická nezpůsobilost žen.....	40
Mentální nezpůsobilost žen.....	41
Citlivost žen.....	42
Etické hledisko.....	43
Žena jako základ rodiny.....	45
Ženské vzdělávání střední a obecné.....	45
Historický nástin.....	45
Výchova žen.....	47
Nová podoba vztahu muže a ženy.....	52
Vzdělávání a výchova k životu.....	54
Ženská povolání.....	56
Celibát.....	59
Od nerovného postavení před zákonem k právu volit.....	62
Postavení ženy v manželství.....	62
Volební právo.....	63
Závěr.....	66
Primární bibliografie:.....	68
Sekundární bibliografie:.....	69
Prameny:.....	70
Resume:.....	71

Úvodem

Tématem této práce je koncept role ženy, jeho složky a jejich proměny v českých zemích na přelomu 19. a 20. století. Jeho rozdílné podoby, projevy a vliv jsem se pokusila sledovat prostřednictvím odrazu v dobovém ženském tisku. Za hlavní interpretační pramen jsem vybrala několik časopisů z let 1895-1905. Toto krátké období jsem zvolila proto, že i přes pokrokové cíle se zde zpočátku ještě značně projevovaly konzervativní tendence, které jsou charakteristické pro celé 19. století. To mi umožnilo postihnout různorodost názorových proudů, jejich střety a vzájemné prolínání. Na obsahové náplni časopisů i používané rétorice je možné sledovat přechod od přídržování se tradičním norem, s často nevědomým cílem nevybočit příliš z uznávaného společenského kánonu a dosáhnout tak alespoň některých dílčích výsledků, k aktivnějšímu podílení se na širších veřejných událostech. Z dostupných časopisů jsem se rozhodla pro 4 tituly. Jsou jimi časopisy: *Ženské listy. Časopis k šíření vzdělanosti mezi paními a dívkami českoslovanským.*,¹ *Ženský obzor. List pro život sociální, politiku a literaturu.*,² *Ženský svět. List věnovaný zájmům českých paní a dívek.*³ a *Ženská revue. List pro otázku ženskou, éthickou, kulturní a sociální vůbec.*⁴

Vybrané časopisy jsou svým zaměřením podobné, věnují se ženské otázce i na teoretické úrovni a jsou většinou určeny primárně ženskému publiku. *Ženské listy* a *Ženský svět* mají některé společné rysy; jejich redaktorkami jsou Eliška Krásnohorská a Teréza Nováková, které ženskému hnutí věnovaly mnohaletou pozornost a úsilí. Jejich časopisy představují periodika, jejichž nedílnou součástí byla i organizace aktivit ženských spolků. Časopis *Ženský obzor* vycházel pouze 1 rok a odlišuje jej od ostatních skutečnost, že redaktorem a vydavatelem listu byl muž- Vít Kellner, který se snažil profilovat svůj list jako nekonvenční a progresivní, a jako jistou protiváhu *Ženským listům*. *Ženská revue* začala vycházet v roce 1905, proto zahrnuje můj výčet pouze jedním ročníkem, který přesahuje do kalendářního roku 1906.⁵ Zařadila jsem ji z toho

---

¹ *Ženské listy. Časopis pro záležitosti žen a dívek českoslovanských.* Praha: F.A. Urbánek, 1873- 1926, r. 1-54. Od května 1873 změna podnázvu: *Časopis k šíření vzdělanosti mezi paními a dívkami českoslovanskými. Orgán pro vzdělání žen a dívek českoslovanských.* Změna vydavatele: *Ženský výrobní spolek český.*

² *Ženský obzor. List pro život sociální, politiku a literaturu.* Praha: Vít Kellner, 1896.

³ *Ženský svět. List věnovaný zájmům českých paní a dívek.* Praha : Vydavatelské družstvo Ženského světa, 1897-1930, r. 1-34.

⁴ *Ženská revue: List pro otázku ženskou, éthickou, kulturní a sociální vůbec.* Brno : Zdenka Widermanová, 1905-1918.

⁵ Ročníky *Ženské revue* vycházely měsíčně, první číslo vyšlo v červenci a ročníky zachovávají dělení červenec- červen.

důvodu, že se odlišuje od předchozích tisků svým charakterem; neuvádí zábavnou prózu, pouze odborná pojednání a od prvního čísla se deklaruje jako list o ženské otázce pro ženy i muže. Jako nový časopis, nezátížený vlastní minulostí a přílišnými vazbami na spolkový život, reflektuje pružněji aktuální otázky, v jasně sevřených informativních statích.

Přístup ke zmíněným časopisům je v současnosti poměrně obtížný. V době, kdy jsem se rozhodla zpracovat výše zmíněné prameny, přestaly být dostupné v Národní knihovně České republiky z důvodu převodu fondu na mikrofilmy, patrně byly tisky do Národní knihovny zapůjčeny i z ostatních knihoven, protože některé svazky měly i v jiných knihovnách týž status. Materiál z toho důvodu není zcela kompletní; z *Ženských listů* se mi nepodařilo získat ročník 27(1899) a 30(1902) a z *Ženského světa* ročník 8(1904).

Ve vybraném období mne zajímalo, jakým způsobem se pozměňoval nebo udržoval koncept ženy ve společnosti, jaké vlivy hrály roli při jeho odmítání, transformaci a formování nového postoje. Během zmíněného období se objevily dvě krajní polohy konceptu ženy, které by se daly zjednodušit do modelu: žena-ochránkyně rodinného krbu a žena-partnerka. Přestože v reálném životě první koncept nadále přetrvával (a dodnes přetrvává), v určitém momentu přestal být závazný a zrodil se koncept nový. Studovaný materiál jsem se pokusila využít jako pramen pro autentické dobové názory na roli ženy, proto moje volba padla na časopisy, kterým dominuje nikoliv zábavná forma, ale vzdělávací a informativní a soustředila jsem se na excerpci teoretických statí týkajících se přímo tzv. ženské otázky. Soudobý koncept ženy byl nepochybně mnohem bohatší; nejedná se mi ale o komplexní zobrazení jednoho nebo více konceptů, ale o sledování způsobu, jak koncepty stanovená omezení zasahují do reálného života svých současníků, a které události a vlivy koncepty naopak oslabují do té míry, že umožňují vznik novější formy. Vycházím z předpokladu, že největší roli hrají ekonomické podmínky; z toho důvodu v úvodní kapitole zmiňuji i příklady z konce 18. století, kdy emancipační ideje zůstávají ještě odmítnuty a věnuji prostor ekonomickým úvahám.

V textu používám polarizované termíny tradiční, konzervativní- pokrokový, progresivní. Používám je pro snazší odlišení poměrně jasně vyjádřeného boje starého a

nového konceptu, aniž bych tím chtěla vyjádřit hodnotící stanovisko. V procesu změny se jedná spíše o algoritmus vývoje; mnohé otázky kladené koncem 19. století jsou plně živé i dnes. Rozmach *gender studies* je kromě toho, že se u nás jedná o relativně novou disciplínu, dokladem neustálého tlaku typově analogických problémů.

Pro lepší orientaci v textu uvádím citace z výše uvedených pramenů drobnější tučnou kurzívou, citace z jiné literatury písmem neodlišuji. U citací z vlastních pramenů budu v bibliografickém údaji ze stejných důvodů uvádět název článku, autora,⁶ rok vydání a pouze číslo stránky, protože jsou číslovány průběžně. U *Ženského světa* a *Ženské revue* budu uvádět rok vydání i ročník. Použité zkratky časopisů uvádím v příloze.

Emancipační hnutí, jeho důvody a cíle

Emancipační hnutí vyšlo z reflexe podřízeného postavení žen. Obecná periodizace feminizmu rozeznává dvě hlavní vlny. V prvním období⁷ šlo především o dosažení základních politických, občanských a lidských práv, které by byly ustanoveny zákonem. Prakticky se jednalo o 3 hlavní cíle: o rovné právo před zákonem a z toho plynoucí právo volební, rovnocenný přístup ke vzdělání a možnost svobodné volby povolání. Ve sledovaném období jsou předmětem zápasu o lepší postavení všechny tyto oblasti, o kterých budu podrobněji mluvit níže. První pokusy konce 18. století o vznesení nároku na právně rovnocenné postavení, z něhož by vyplynula i veškerá další práva, byly odmítnuty. Ženy pak rozvíjely své aktivity v posloupnosti, která vypovídá o odporu, jenž byl jejich požadavkům kladen. Obecně se nejprve, samozřejmě s výjimkami, podařilo prosadit zlepšení ženského vzdělávání a s ním se rozšířily možnosti pracovního uplatnění; požadavek rovného postavení před zákonem se prosazoval až poslední. Tuto zběžnou návaznost je možné sledovat, nicméně požadavky se často prolínají.

---

⁶ Pokud bude text signován pouze iniciálami, uvádím iniciály.

⁷ Dosažení těchto požadavků nepřineslo očekávanou výraznější změnu v postavení žen ať v rodině, při výběru povolání nebo v zaměstnání samotném. Tento fakt různě reflektují směry druhé vlny feminizmu, která probíhá kontinuálně od konce druhé světové války.

Kromě samotných obhájkyní ženských práv bylo zastánců ženské emancipace z mužských řad velmi málo. Poměrně ojedinělé bylo požadování rovnoprávnosti na základě prostého faktu, že neexistuje žádný přirozený důvod, proč by ženy měly být v podřízeném postavení vůči mužům. V reakci na francouzskou revoluci se pohoršuje současník Theodor Hippel⁸ jak je možné, že „...státy, jež povstávají k ochraně lidských práv, upírají jich polovici svého občanského obyvatelstva.“⁹ Volá po tom, že „...žena má být občankou a nikoliv podřízenou chráněnkou státu...ženské pokolení má žít právem, nikoliv milostí... dalo v dar všechno své vlastnictví, aby žilo almužnou...“¹⁰ Cílem emancipace je pro něj přiřknutí všech občanských práv ženě. „Co dělá člověka člověkem, jest rozum. Rozum mají také ženy,¹¹ a proto mají též právo.“¹² Zcela radikálně také vyjadřuje vzájemný vztah ženy a muže: „Že by byla žena jen kvůli muži? Tak jest, jakož jest muž k vůli ženě.“¹³ V nerovnoprávném postavení správně rozeznává brzdu společenského vývoje. Zhodnocení aktuálního rozložení sil a predikci budoucího obtížného vývoje emancipace nalezneme v soudu: „Naše pohlaví je na tom příliš dobře, než abychom mohli být skutečnými přáteli žen.“¹⁴ Jeho práce se výrazně vymykala svojí radikálností. Podobně jako John Stuart Mill,¹⁵ jenž o sto let později prohlašuje, že „právní podřízenost jednoho pohlaví druhému je ze své podstaty špatná a je nyní jednou z hlavních brzd lidského pokroku; a jako taková by měla být nahrazena systémem naprosté rovnosti, nepřipouštěje žádnou moc ani privilegia na žádné straně nebo znevýhodnění na straně druhé.“¹⁶ zůstávají oba spíše ojedinělými nositeli myšlenek plné a oprávněné rovnosti obou pohlaví. Jejich názorová východiska se vymykala obecně rozšířenému pojmání problémů emancipace, jejíž snahy se drobily do množství menších úkolů a sporů, jež se objevovaly na cestě při dosahování uznání jednotlivých práv.

V našem prostředí, kde emancipace probíhala pozvolným rozšiřováním možností uplatnění žen, charakteristicky zaměřena na momentální praktičnost a užítí, byly

⁸ Theodor Gottlieb Hippel (1741-1796), právník. Ženské otázce se věnuje v práci *Über die burgerlichen Verbesserung der Weber*. 1792 (O zlepšení občanského postavení žen).

⁹ Řeháková, Eliška. Hlas o ženské otázce před 100 lety. ZL, 1896, s. 146.

¹⁰ Tamtéž.

¹¹ Na jeho pevné přesvědčení o rovnocenných schopnostech ženy měl nepochybně vliv pobyt na dvoře Kateřiny II., její osobnost a schopnosti, jimž se obdivoval.

¹² Řeháková, Eliška. Hlas o ženské otázce před 100 lety. ZL, 1896, s. 147.

¹³ Tamtéž, s. 190.

¹⁴ Řeháková, Eliška. Hlas o ženské otázce před 100 lety. ZL, 1896, s. 191.

¹⁵ Mill, John Stuart. *The Subjection of Woman*. 1869.

¹⁶ Překlad autora podle citace *“The legal subordination of one sex to another — is wrong in itself, and now one of the chief hindrances to human improvement; and that it ought to be replaced by a system of perfect equality, admitting no power and privilege on the one side, nor disability on the other.”* z <http://en.wikipedia.org/wiki/The_Subjection_of_Women>

postoje, vycházející primárně z požadavku rovnosti, ojedinělé. Teprve koncem století byla definována *ženská otázka* především jako hospodářsko-sociální problém, na jehož pozadí se teprve objevují jasněji formulované požadavky na rovná práva a povinnosti. Domnívám se, že ne náhodně vybrala Eliška Řeháková mezi citacemi feministů i tento: *“Ženy, jež dovolávají se toho, co nazývají svou emancipací, topí se v temných, nezřetelných výkladech, jelikož nejsou úpřímné. Neodvažují se z taktické opatrnosti vyjádřit určité požadavky své. Ve skutečnosti chtějí ženy práva jako muži.”*¹⁷ Specifickým vývojem hnutí, jeho podobou a důvody jeho vývoje se budu zabývat níže.

Hospodářská a společenská transformace v průběhu tzv. dlouhého století

Emancipační hnutí a jeho počátky

Idea ženské emancipace se poprvé objevila na konci 18.století ve Francii, Anglii a Spojených státech. Požadavky žen byly značně radikální; nárokovaly institucionální změnu společenského postavení žen; žádaly rovnoprávnost na poli politickém i osobním. V této první fázi, někdy nazývané protofeministické, narazily na tvrdé odmítnutí. Snaha žen prosadit své sociální nároky v prostředí, kde výkonná a zákonodárná moc byla v mužských rukou, nebyla relevantní. Vůle akceptovat potřebu žen po uznání rovnějších práv se objevila až ve chvíli, kdy se transformace společnosti z hospodářských nebo politických důvodů jevila jako nezbytná.

Manželka amerického prezidenta Johna Adamse napsala r. 1776 v jednom ze svých četných dopisů svému muži: "Přeji si, abyste v novém zákoníku pamatovali na dámy... Nedávejte do rukou manželů tak neomezenou moc... Jinak dámy rozdmýchají vzpouru a nebudou se považovat za spoutané žádnými zákony, v nichž nemají hlas ani zastoupení."¹⁸ Přestože své vzdělané ženě rád naslouchal a konzultoval s ní politické

¹⁷ Řeháková, Eliška. Rozhled y sociální. Výroky feministů. Georges Montergeuil. ZS, 1, 1897, s. 259.

¹⁸ Citace in: Osvaldová, Barbora. Česká média a feminismus. Praha: Libri: sociologické nakladatelství, 2004. s. 17.

dění, odpověděl: "...máme na starosti jiné věci, než rušit náš maskulinní systém."¹⁹ Také jeho nástupce Thomas Jefferson, když byl tázán na volební právo žen řekl, že "něžná poprsí dam nebyla stvořena pro politická zemětřesení."²⁰ Jejich nároky začal podporovat teprve prezident Woodrow Wilson v souvislosti se vstupem USA do první světové války. Podporu žen potřeboval a začal s jejich organizacemi spolupracovat.

V revoluční Francii přišla s prohlášením programu rovnosti pro muže a ženy Olympe de Gouges, když v reakci na *Deklaraci práv*²¹ vydala *Prohlášení práv žen a občanek*.²² Původní deklaraci rozšířila o požadavek rovnosti pro ženy; ženy se rodí svobodné a ve svých právech jsou muži rovné. Musí jim být povolen přístup ke všem hodnostem a zaměstnáním, nezávisle na jiných hlediscích, než pouze schopnostech. Zákon by měl být výrazem vůle všech občanů, mužů i žen, záruka práv ve všech oblastech života musí být uzákoněna ve prospěch všech, a ne k osobnímu prospěchu těch, jimž byla svěřena...²³ V počátečních politických bouřích se síla, kterou ženské kluby vznikající od roku 1789 představovaly, hodila. V roce 1793 byly tyto kluby zrušeny a Výbor pro veřejné blaho ženám výslovně zakázal politickou činnost a sdružování. Olympe de Gouges byla jako politicky nepohodlná osoba v roce 1793 popravena. Její výrok: 'Jelikož má žena právo vystoupit na popraviště, má také právo vyslovit se ve sněmovně...'²⁴ předběhl mnoha faktory podmíněnou schopnost společnosti akceptovat a uzákonit rovnoprávnost.²⁵

---

¹⁹ Tamtéž.

²⁰ Tamtéž.

²¹ La declaration des droits de l'homme et du citoyen. 1792.

²² La déclaration des droits de la Femme et de la Citoyenne. 1791.

²³ Volně vybráno z anglického výtahu z Prohlášení práv žen a občanek. A Middlesex University Resource: *The Rights of Woman* by Olympe de Gouges. Dostupný z WWW: <http://www.mdx.ac.uk/WWW/STUDY/xoly.htm>

²⁴ Volně vybráno z anglického výtahu z Prohlášení práv žen a občanek. A Middlesex University Resource: *The Rights of Woman* by Olympe de Gouges. Dostupný z WWW: <http://www.mdx.ac.uk/WWW/STUDY/xoly.htm>

²⁵ Postavení žen bylo přesto výrazně ulehčeno některými zákony, z nichž nejvýznamnější byl zákon o rozvodu, který umožňoval zrušit manželství při oboustranném souhlasu. Že tento zákon nalezl širokou odezvu dokumentuje až třetinová rozvodovost. Zákon byl zrušen až v r. 1799 Napoleonem.

Proměny postavení ženy v rodině a společnosti v procesu hospodářské a sociální změny

Revoluční prostředí Francie a Spojených států slibovalo, že novátorství může mít úspěch, ale nároky žen byly jednoznačně zamítnuty. Základní myšlenky emancipace a její směřování však byly vysloveny. Idea emancipace nezapadla jako intelektuální rozmar několika vzdělanců nebo přechodný produkt revolučních událostí proto, že během 19. století plně korespondovala s hospodářsky podmíněným celospolečenským vývojem. Průmyslová revoluce ve svém důsledku vedla ke změnám sociálních vztahů. Navyklé genderové role byly vystaveny tlaku nových podmínek a jejich původní podoba byla neudržitelná. Během 19. století se nové ekonomické prostředí rozvinulo a ustálilo a vyžadovalo společenskou transformaci. Emancipační hnutí bylo přirozenou reakcí na sociální nároky industriálního světa a na trvajícím odpor proti změně tradičních norem.

Probíhající společenská transformace tlačila ženy do nových pozic a byla nevyhnutelná. Bylo jen otázkou času, kdy se ženy dostanou na vysoké školy, budou s muži sdílet pracovní trh a nárokovat přístup do dalších, tradičně plně muži ovládaných oblastí. Odpor mužů vpustit tak silného a početného konkurenta do vlastního mocenského teritoria byl přirozený. Žena si musela svoji pozici vybojovat. Největší překážkou žen v cestě k dosažení nového postavení a nejsilnější zbraní jejich protivníků se stal ustálený koncept ženské role a jejich možných společenských statutů. Bylo nutné jej změnit: odmítnout starý, definovat a obhájit nový.

Tradiční pozice ženy v centru rodiny a domácnosti byla v preindustriálním období vnímaná nejen jako přirozená, ale ženská práce doma byla oceňována podobně, jako mužská práce v hospodářství; byla její nezbytnou součástí. To do značné míry vyvažovalo její nerovnoprávné postavení. Tento model byl běžný, a nadále trval ve vesnickém prostředí, kde práce ženy byla nenahraditelná. Podobně mohla být žena výkonnou pomocnicí řemeslníkovi nebo pomáhat v obchodě. Pouze ve středních úřednických vrstvách²⁶ se manželka přímo nepodílela na manželových aktivitách.

---

²⁶ S výjimkou šlechty.

Industrializace, s ní spojená sekularizace života a urbanizace, zasáhly skladbu společnosti; vzrostla dělnická třída a později, v druhé polovině 19. století, střední vrstva obyvatelstva. V dělnické třídě, a všude tam, kde práce ženy přispívala k rodinnému výdělku a tvořila jednotný celek s prací mužskou, měla žena přiznanou hodnotu jako platný člen domácnosti.

Rozvoj měst, jejich modernizace a nárůst střední vrstvy obyvatelstva znamenal rozšíření modelu středostavovské rodiny. Ve své práci se soustřeďují na střední vrstvu společnosti, tedy tu, která je typickou nositelkou a tvůrkyní teoreticky formulovaných konceptů o roli ženy ve společnosti. Život žen např. v dělnickém prostředí formovala především nutnost uživit sebe a rodinu. Tam, kde byl ekonomický tlak silný, hrál koncept jako závazná norma minimální roli. Projevily se až reálné konflikty, týkající se např. výše mezd.²⁷ Zaměstnanost žen v dělnickém prostředí však posloužila obráncům ženských práv ve středních vrstvách jako příklad, že ženy, navzdory své proklamované fyzické slabosti, mohou vykonávat fyzicky náročná zaměstnání.

Měnila se i podoba pracovních příležitostí. Práce, ve smyslu placené činnosti, postupně opustila bydliště a přemístila se do budovy továrny, úřadu nebo banky. Muž za zaměstnáním odešel z domu. Rodinné obydlí se změnilo z výrobní jednotky na jednotku konzumní.²⁸ Skutečnost, že manželé byli v domácnosti poutáni především hospodářskými vztahy, reflektuje John Stuart Mill;²⁹ hodnotové rozšíření vztahů v rodině a mezi manžely vidí ve zrovnoprávnění ženy. Její vzdělání, právní a finanční samostatnost by mohly přinést novou podobu rodinných vztahů. Ve své práci se soustřeďují na měšťanské vrstvy obyvatelstva, uváděné generalizace se tedy týkají

---

²⁷ Problematika ženské zaměstnanosti byla (a konstantně je) složitější. Většina žen byla ochotna pracovat za menší plat. Tam, kde ženy skutečně pracovaly v širším měřítku, především v dělnickém prostředí, strhávaly dolů platy a to budilo značnou nespokojenost u mužské části populace. Nepopiratelným faktem však zůstávalo to, že i vdané ženy vstupovaly do zaměstnání proto, že platy jejich manželů nestačily k pokrytí životních nákladů rodiny a výdělek žen se stal nutnou součástí rodinných příjmů. To se projevovalo nejvíce v nižších sociálních vrstvách.

²⁸ Tato generalizace de facto vyjadřuje změnu postoje k rodinnému prostředí z hlediska muže. Domnívám se, že z psychologického hlediska je nutně rozdíl, jestli pracuji v rámci rodiny v jisté součinnosti s ostatními členy rodiny nebo přicházím do svého domu po celodenní práci v odlišném prostředí. Kromě dalších prvků, které zmiňuji dále v textu, se narušují i vazby se členy rodiny. Jedná se o zevšeobecnění jevu, který se výrazněji objevil jako rys moderního strukturování společnosti, neplatí tedy všeobecně a i dopad na rodinný život a vztahy uvnitř rodiny se nepochybně lišily. Tento pohled je veden především z ekonomického hlediska, myslím však, že není irrelevantní tím spíše, že je možné sledovat paralely i v současnosti. Reálné oslabení kontaktů členů domácnosti může být nahrazeno jinými hodnotami a součinností nové kvality. Ve sledovaném období ve středních vrstvách společnosti, vzhledem k nesamostatnému postavení ženy a převažujícím názorům na její roli a možnosti, má daný jev svůj odraz ve vztazích a pojmání rodiny i ženské role.

²⁹ Mill, John Stuart. *The Subjection of Woman*. 1869.

tohoto okruhu domácností.³⁰ Pro muže se stal domov především místem odpočinku po návratu z práce. Žena zůstala některými svými přirozenými povinnostmi nadále připoutána k rodině a domu. Význam jejích aktivit byl devalvován v několika rovinách. Její práce přestala být viditelně komplementární součástí práce mužské; nepodílela se přímo na výdělku, který přinášel do rodiny muž. Rozmach tovární výroby koncem 19. století měl dvojitý dopad; nahradil nebo výrazně zjednodušil některé nezbytné domácí činnosti, a také omezil možnosti finančně odměnitelných domácích příležitostí. Najít zaměstnání mimo dům bylo pro ženu problematické s ohledem na nutnou péči o děti a trvající koncept *ženy-matky a hospodyňky*. Kromě toho ženy nedisponovaly dovednostmi, které by mohly na pracovním trhu uplatnit. Tradice je naučila žít v domácnosti a příliš otevřený společenský styk, jenž by zákonitě mnohé zaměstnání přineslo, byl považován za nevhodný. Dostaly se tak zcela mimo výdělečnou sféru. Staly se mnohem závislejšími na manželovi a rodině. Úmrtí manžela bylo nejen osobní ztrátou, ale ohrozilo její životní úroveň. Takto závislé postavení muselo nutně způsobovat pocit existenční tísně. Čím bylo toto napětí kompenzováno? Vznikl nový ideál ženství a role hospodyňky získala auru svatého poslání v péči o rodinný krb.

Teorie oddělených sfér a rodinného krbu, nový ideál ženy v domácnosti

Výchozí ideologií tzv. dlouhého století se stala tzv. teorie oddělených sfér, jejíž kořeny leží ve filozofii 18. století. Klíčovým prvkem osvícenského pohledu na vztah pohlaví byl koncept rovnosti v odlišnosti: ženy a muži jsou si rovni, ale disponují různými vlastnostmi, které předurčují jejich společenské role. Osvícenská interpretace ženy vycházela z paradigmatu, že je determinována svými biologickými funkcemi; zrozena k tomu být matkou a disponující psychickými a fyzickými vlastnostmi, jež jsou vhodné právě jen k rodinnému životu, výchově dětí a péči o rodinné štěstí. Vlastnosti

---

³⁰ V tom, že např. dělnické prostředí vykazovalo jiné rysy spolupráce, které by vyžadovaly důkladnější rozbor, spatřuji vliv skutečnosti, že ženy zde pracovaly a kromě péče o děti a domácnost přispívaly nezanedbatelně do rodinného rozpočtu.

mužů se naopak lépe uplatní v intelektuálním, veřejném a politickém životě. Mužský a ženský svět byl rozdělen na dvě zcela oddělené sféry existence.

Střední vrstvy v 19. století, u kterých došlo nejúplněji k oddělení mužského a ženského životního prostoru, přejaly tento koncept a obdařily jej novými významy. Aby uvěznění žen v pasivním světě domácího prostředí bylo alespoň symbolicky zmírněno, byl domov povýšen na místo soukromé sféry *par excellence*. Získal na důležitosti jako konkrétní i symbolický prostor. Ženská aktivita v rámci domova nabyla nové hodnoty a významů. Role manželky prolula s rolí tvůrkyně domova a domácího štěstí a *posvěcené* vychovatelky dětí. Reprezentativní vzhled obytných prostor a hladký chod domácnosti se stal jediným platným projevem její užitečnosti a produktivity.

Zformoval se ideál ženy, který se stal do značné míry závazným. Byly definovány její náležité vlastnosti; žena měla být pilná, pořádkumilovná, poslušná, skromná, laskavá, zbožná... Měla se plně seberealizovat v omezeném prostoru rodiny, reprezentovat tyto kvality a vnášet je do svého domova. Koncept vylučoval možné negativní nebo odlišné emoce; takové chování se považovalo za nevhodné a nepatřičné a bylo potlačováno. *Pravé* ženství svou ideologizací nicméně nabídlo ženám i určitou oporu. V prostředí, které bylo definováno jasnými pravidly, mohly argumentovat vlastnostmi a charakteristikami, jež jim byly přiznány, a které přinášely možnost prezentovat ženu jako mravnější a citlivější, a z této pozice její zájmy obhajovat. Využití některých složek konceptu k uplatňování nároku na rozšíření možností a oprávnění k dalším aktivitám se projevilo např. v argumentaci pro přijetí žen ke studiu medicíny (viz. níže) nebo v požadavku petice říšskému sněmu,³¹ kterou zaslalo několik ženských spolků, aby na veškerých dívčích školách vyučovaly pouze učitelky, protože jsou k výchově dětí způsobilější.³² Specifické předpokládané dispozice a rozdíly mezi pohlavími posloužily jako nástroj k udržení nebo získání postavení ve společnosti i na straně žen, dokud byl starší koncept jasně dominantnější.

Podmíněnost prezentovaných vlastností mnoha faktory, např. výchovou, a neadekvátnost použití konceptu a jeho součástí pro vymezování práv na určité oblasti

---

³¹ Výchova a školství. ZS, 1, 1897, s. 71.

³² Jak z textu kromě jiného vyplývá, jedním z důvodů byl vlastně pokus zajistit dostatek pracovních míst pro učitelky a vytlačit právní cestou učitele z některých pracovních míst s poukazem, že pracovních míst pro muže je dostatek, zatímco ženy mají velice omezený výběr možných povolání. Použití argumentu, že ženy jsou lepší vychovatelky je tedy opět manipulací se zažitou představou typických vlastností jednotlivých pohlaví.

života, zmiňuje již Theodor G. Hippel: „*Jsou kromě rozdílů pohlaví ještě jiné rozdíly mezi mužem a ženou?*“³³ John Stuart Mill se k témuž tématu vyjadřuje, že ve skutečnosti nevíme, jaká je přirozenost ženy, protože je zahalena podmínkami jejich výchovy...Co ženy mohou a nemohou vykonávat musí odhalit až praxe.³⁴

Demografická krize

Tíživé ekonomické postavení žen plně odhalil nerovnoměrný demografický vývoj v Evropě 19. století. Dospělosti se dožívalo méně mužů, mnozí z nich do manželství nevstoupili, protože nebyli dostatečně finančně zabezpečeni, případně přeskočili při uzavření sňatku celou jednu generaci dívek. Tím se zvyšoval počet neprovdaných žen. V střední Evropě se kolem r. 1900 vdávala jen asi třetina ženské populace do 24 let věku.³⁵ V početné střední vrstvě společnosti byl přitom sňatek hlavní dostupnou formou zázemí, jež se jim nabízela. Pokud se neprovdaly nebo ovdověly, kulturní norma jim neumožňovala zapojit se účinně do výdělečné činnosti a to přímo ohrožovalo jejich životní jistoty.

Aby se situace žen zlepšila, musely získat svoji cenu v rámci rodiny i společnosti; nabízející se eventualitou bylo nově nejen symbolicky, ale i materiálně uznat důležitost mateřské role pro společnost.³⁶ Vzhledem k znehodnocení práce v domácnosti, která již nebyla v soudobém měřítku dostatečnou protiváhou občanskému povolání mužů, by ženy takto zůstaly emocionálně podřízeny hlavě rodiny. Řešením bylo nalézt nový prostor uplatnění a plnohodnotné, konkurence schopné zaměstnání bylo reálným východiskem. Musely obhájit právo na partnerství s muži v mužských doménách práce, vzdělání a výkonné moci, i přes výrazný odpor svých oponentů. Změně přispívala od počátku emancipačního hnutí rostoucí potřeba žen získat rovnocennější postavení, především však to, že se jich velké procento setkávalo se

---

³³ Řeháková, Eliška. Hlas o ženské otázce před 100 lety. ZL, 1896, s. 147.

³⁴ <http://en.wikipedia.org/wiki/The_Subjection_of_Women>

³⁵ Horská, Pavla a kol. Dětsví, rodina a stáří v dějinách Evropy. Praha: Panorama: 1990. s. 351.

³⁶ Objevily se hlasy volající po zvýšení platu u ženatých mužů, kde rozdíl měl být de facto určen k výživě ženy a dětí. Tím by se byla mohla zlepšit i schopnost mužské populace uzavírat manželství a snížil by se počet neprovdaných žen. Vzhledem k demografické nerovnováze by ovšem problém obživy neprovdaných žen zůstal nadále aktuální.

skutečnou životní nejistotou. Příliš velká část společnosti žila v nezabezpečených poměrech a situaci bylo nutné začít nahlížet jako celospolečenský problém.. Konflikt mezi aktuální ekonomickou nutností a konzervativním standardem byl rozhodujícím impulzem, jenž podnítil koncem století nastolení tzv. ženské otázky. Pro ženy to byla otázka existenční.

Tradiční koncept ženské role vycházel z biologicky dané možnosti ženy být matkou a z toho plynoucí nutnosti pečovat o děti a vychovávat je. Na tento centrální status byly navázány další, jež ženu ukotvovaly v domácnosti. Devatenácté století zesílilo vliv konceptu uzavřením ženy u *rodinného krbu*. V moderním světě bylo nezbytné, aby ústřední status nevyplýval z pohlaví nositele, ale aby demonstroval ženu především jako plnohodnotného a rovnoprávného občana.

Emancipace v českých zemích

Základní etapy emancipačního hnutí u nás

Emancipace probíhala v českých zemích, resp. v zemích Rakouské monarchie, později Rakousko-Uherska (1867), obdobně, jako v jiných evropských státech nebo v Americe, co se týče postupného rozšíření možností a práv žen na vzdělání, přes zlepšení pracovních příležitostí, až po požadavek nového postavení žen před zákonem. Emancipační snahy probíhaly odlišně od dění např. ve Spojených státech nebo v Británii v tom, že ženské hnutí se nevyvíjelo jako hnutí jasně opozičně profilované vůči mužské dominanci, vyjádřené morálními omezeními i státními strukturami. Specifický charakter emancipačních snah u nás byl dán složitým postavením národa uvnitř monarchie. Ve společnosti jasně převládala problematika národnostní nad možnými jinými dílčími zájmy. Do poloviny století překrývalo veškeré ostatní zájmy národní obrození; podobné počáteční radikální vystoupení nárokuje plnou rovnocennost, jaké se vyskytovalo v západních zemích historie domácího ženského hnutí nemá. V českých zemích byla emancipace natolik provázaná s národním

obrozením, že je možné s jistou nadsázkou říci, že veškeré ženy činné v buditeckém procesu literatura automaticky považuje za ženy, které byly aktivní na poli emancipace a naopak.³⁷

V našich podmínkách se moderní koncept postavení ženy ve společnosti začal výrazněji formovat až od poloviny 19. století. Politické a společenské uvolnění po pádu Bachova absolutizmu (1859) a vydání Únorové ústavy umožnilo čilejší společenský a národní život. Pro rozvoj ženského hnutí byla nejdůležitější spolková činnost a rozvoj časopisecké produkce. První ryze ženský český časopis *Lada* vznikl v r. 1861. V 70tých letech pak následovaly další časopisy. Nejvýznamnějším z nich byly od r. 1873 vycházející *Ženské listy*, které se na dlouho staly neoficiální tribunou ženských aktivit v českých zemích. Veškerá literatura se shoduje, že ve srovnání se západními zeměmi byla spolupráce s muži při řešení problematiky postavení žen ve společnosti poněkud netypická. Českou společností prolínal i v druhé polovině století týž určující prvek národního života jako dříve. Důležitost postavení národa v rámci monarchie byla stále aktuální tím spíše, že monarchie procházela až do první světové války složitým politickým vývojem. Přestože bylo postavení českého národa střídavě vystavováno ze strany vlády jak represivním tak příznivým změnám, obecně je možné říci, že se zformoval moderní občanský politický život, ve kterém byl prostor aktivně vnímat problematiku postavení českých zemí v rámci rakouského soustátí. Otázky národnostní do jisté míry stmelovaly společnost a činily z aktivně činných žen de facto partnerky mužskému politizovanému světu.

Emancipační hnutí mělo obecně 3 hlavní cíle plynoucí z nerovnoprávného postavení žen. Dosáhnout svobodné volby povolání a s tím související nutnost stejného vzdělání pro ženy a muže a rovnocenné postavení ve vztahu ke státu, tedy možnost volebního práva. Logicky prvním krokem byla snaha získat lepší vzdělání pro ženy, vycházející z aktuální potřeby zajistit jim obživu. Zřetelně emancipační byl požadavek zajistit školství pro dívky, jež by bylo srovnatelné s chlapeckým vzděláváním. Druhý

---

³⁷ Přínos některých osobností k celkovému emancipačnímu procesu je možné vidět a přiznat až v komplexních souvislostech domácího prostředí. Magdalena Dobromila Rettigová je jedním z typických příkladů problematičké interpretace emancipačních snah v Čechách. Její význam pro ženskou otázku tkví především v tom, že se po celý svůj život aktivně podílela na českém vzdělávání dívek. Většina jejích kurzů, které pro dívky neúnavně po celý život zakládala, však byla zaměřena na rozšíření a prohloubení znalostí vaření a dalších činností spojených s vedením domácnosti, tedy hodnotového žebříčku měšťanské společnosti, kde nejlepší zajištění existence přinášel sňatek. Přesto je možné na její činnost nahlédnout jako na čin, který postavení dívek zlepšoval a nabízel jim jistou možnost „navíc.“ Sama literárně činná, budila u dívek ale i zájem o literaturu a četbu českých knih.

směr poskytoval ženám výuku s výhledem na okamžité praktické využití, kam je možné zařadit různé průmyslové školy a kurzy, zlepšující jejich schopnost nalézt kvalifikovanou práci. Třetí typ aktivit,³⁸ jimž se ženy věnovaly, byla charitativní činnost, která byla nejstarší doménou ženské práce mimo rodinný kruh.³⁹ Její emancipační náboj spočíval již v organizaci činnosti samotné a některé podniky byly svým zaměřením obráceny přímo na pomoc a prospěch žen a dívek. Protože se emancipační aktivity plně rozvíjejí až v druhé polovině 19. století, soustřeďují se ve svých výkladech především na toto období.

Muži na straně emancipačního hnutí- impuls

Jako jeden z prvních u nás upozorňoval na demografické souvislosti společenského vývoje Vojta Náprstek. Ze svého pobytu v Americe, kde měly ženy již svobodnější postavení, přijel r. 1858. V letech 1862-63 uspořádal⁴⁰ pět přednášek určených ženskému publiku. V rámci těchto přednášek poukazyval mimo jiné i na fakt, že "...dle statistických čísel není možno, aby mohla každá ženská vstoupiti v manželství."⁴¹ Přednášky měly většinou pro Náprstka charakteristický praktický obsah. Tématem první z nich byly moderní stroje v domácnosti, jež by mohly ušetřit čas, námahu, i peníze při domácích pracích.⁴² Středem zájmu bylo předvedení šicího stroje. Přednáška vzbudila velký zájem, ale negativní reakce nebyly zdaleka ojedinělé: *"Dnešní mládež nedovede si ani představit a snad ani nevěří, s jakým odporem ba hořkým nepřátelstvím potkávaly se tyto nevinné, praktické, nyní pravědní a nepovšimnuté věci v tehdejších konzervativních domácnostech našich. Zlověstně se jim vytýkalo, že směřují jen k tomu, aby z nás nadělaly zlenošilých, zpanštelých daremnic, které se štítí práce..."*⁴³ Vojtovi Náprstkovi šlo především o to, aby ušetřil ženy zbytečné práce a umožnil jim věnovat se i jiným činnostem, vzdělat se a

---

³⁸ Rozdělení na tyto tři základní druhy emancipačních aktivit používá M. Bahenská.

³⁹ Dobročinnost jako typicky ženská aktivita de facto kontinuálně pokračuje a její propojení s atributy ženství, mateřství a péče zůstává.

⁴⁰ Po svém návratu ze světové výstavy v Londýně (1862).

⁴¹ citace in: Bahenská, Marie. Počátky emancipace v Čechách: Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století. Praha: Libri: Slon, 2005. s. 80.

⁴² Následující přednášky se věnovaly průmyslové výstavě v Londýně, kuchyňskému nářadí, které nechal přivést z Londýna a v rámci přednášek demonstroval jejich užití), ženskému vzdělávání a dobročinné a charitativní činnosti.

⁴³ Črta k podobizně Náprstkově. Z osobních vzpomínek E. Krásnohorské. ZL, 1897, str. 67.

získat větší rozhled. Eliška Krásnohorská ve svých vzpomínkách popisuje Náprstka jako *"...zvěstovatele pokrokův amerických, jako apoštola neslýchané tehdy u nás nauky: že ženě náleží k žití duševnímu, k samostatnosti a k působení pro všeobecnost nejen totéž právo ale i táž povinnost jako muži."*⁴⁴ Náprstkovo vystoupení mělo vliv zejména na mladou generaci. Přijímání nového pohledu na ženu a její možnosti zvýrazňovalo generační rozdíly. Krásnohorská popisuje, jak velký dojem na ni udělala jeho přednáška o knize, kritizující nedostatečnou výchovu dívek: *"Všechna nemilosrdně ostrá světla, která autor metá ... na povrchnost a ledabylost směru, v němž udržována byla ženská mládež středních stavů, dosáhla přednesem Náprstkovým tak důrazného účinku, že my mladé dívky odcházející... živě jsme mezi sebou rokovaly řkouce: 'Jest to všecko pravda, ale což my za to můžeme?' A v nejedné z nás asi vzklíčil tajný úmysl: 'Však já mu dokážu, že nejsme všechny takové.'"*⁴⁵

V Národních listech vyšel r. 1863 děkovaný list, reagující na jeho přednáškovou činnost, s titulem *Adresa českých paní*, pocházející z kroužku soustředěného kolem Karolíny Světlé. Náprstek dodal ženám impulz i odvahu bojovat za lepší postavení a pocit oprávněnosti jejich požadavků v prostředí, kde převládaly konzervativní tendence. V dopise se mj. píše: "Vy, pane, první jste k nám volal: Buďte činny, rozdělíme se s vámi o poklady vědy, umění a průmyslu... Ano, my se budeme učit, my se budeme vzdělávat, nedbajíce na posměch, vtipkování, a krčení ramen..."⁴⁶ Z plodné spolupráce Vojty Náprstka a Karolíny Světlé vzešlý Americký klub dam,⁴⁷ jeho přednášková činnost,⁴⁸ studovna a knihovna, byly podhoubím společenských styků, ze kterých se rodily další spolky a aktivity; významné místo zaujímala charitativní činnost.

Je na místě podotknout, že Náprstkovy iniciativy se konzervativnímu českému prostředí mohly jevit jako velmi pokrokové, přesto pragmaticky respektoval stávající společenský vývoj a usiloval nikoliv o radikální změnu, ale především o nalezení rychle aplikovatelných praktických řešení existujících problémů. Jeho přístup, podobně jako u žen, jež se věnovaly charitativní činnosti a vedení průmyslových škol a kurzů, vycházel z mravního přesvědčení, že nejdůležitějším posláním a povinností je sebezdokonalovat se, napomáhat zlepšení životních podmínek vlastní činností a osvětou a prací

⁴⁴ Črta k podobizně Náprstkově. Z osobních vzpomínek E. Krásnohorské. ZL, 1897, s. 1.

⁴⁵ Tamtéž. s. 1-2.

⁴⁶ citace in: Bahenská, Marie. Počátky emancipace v Čechách: Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století. Praha: Libri: Slon, 2005. s. 81.

⁴⁷ Založen r. 1865.

⁴⁸ Přednášeli zde např. Jan Evengelista Purkyně, Alois Svojsík, Petr Mužák, Jaroslav Vrchlický, T.G. Masaryk. Krátce po založení klubu zde přednášely i ženy. První zde přednášející ženou byla Klemeňa Hanušová.

napomáhat celé společnosti a národu k progresivnímu vývoji. Tyto ideje měly své kořeny v osvícenství, v českém prostředí silně zprostředkované a ovlivněné působením Bernarda Bolzana. Povšechně rozšířený přístup žen k nutnosti vzdělávat se, zdokonalovat se a být prospěšný společnosti, který byl často prezentovaný jako povinnost,⁴⁹ není možné chápat jako projev podřízené a ponížené poslušnosti, vztahující se k panujícím vztahům mezi pohlavími. Přestože možná podobné prvky obsahuje,⁵⁰ je mnohem pravděpodobněji součástí filozofického náhledu osvícenských idejí, které doznávaly ještě koncem 19. století. Ovlivněny romantismem, v kontextu národního obrození zesílily uvědomění národních potřeb, což přispělo i k osobitě spolupráci žen a mužů, jež přetrvala do druhé poloviny století. S oživením politické scény koncem století, kdy se do popředí dostala problematika postavení českých zemí v rámci monarchie a národní otázka se změnila na státoprávní, měl význam aktuálního dění opět spíše sdružující vliv, než polarizační.

To, že ženy přijaly tyto zprostředkované a obohacené osvícenské ideje za své, a přidržovaly se jich v projevu déle a intenzivněji než muži, vycházelo z potřeby ustanovení společného jazyka, cílů a prostředků, které ženské hnutí a aktivity sjednocovaly a dávaly jim řád. Věcnost a praktičnost osvícenské služby ve prospěch celku konvenovala situaci žen, které potřebovaly řešit stávající nevýhodné společenské postavení tak, jak jim prostředky dovoľovaly.

Generačně i přístupem odlišné bylo působení Tomáše Garriguea Masaryka, který primárně vycházel z nezbytnosti uznat rovnocennost ženy ve všech oblastech života. Ve svých parlamentních projevech⁵¹ se často zabýval otázkami školství a podporoval, stejně jako Vojta Náprstek, Elišku Krásnohorskou v založení dívčího gymnázia Minervy. Anna Honzáková vzpomíná, že když byla mezi jmény nových žákyň druhého ročníku Minervy čtena Alice Masaryková "s okamžitou pohotovostí mládí projevíly svůj dík nepřítomnému prof. Masarykovi spontánním, živým

---

⁴⁹ Tuto charakteristiku mají i některé mužské veřejné aktivity, u žen ale působí nápadněji. Již tradiční koncept zahrnuje ženu povinnostmi v rámci rodiny a veřejně činné ženy takto zaštiťují většinu svého působení. V prostředí, kde přece jen velké procento mužské populace nežije veřejnou prací, ale pouze vlastní obživou, je ženský svět *zahrncen* povinnostmi v tradičné sféře a proklamuje povinnost vůči společnosti i v rámci veřejné sféry a emancipačních procesů.

⁵⁰ Možná jako jistý neuvědomělý obranný mechanismus, přesto se přikláním především k vlivu specifického vývoje hnutí v českých zemích.

⁵¹ V letech 1891-1893 a 1907-1914 byl poslancem říšské rady.

potleskem."⁵² Masaryk byl dle jejích slov první z významných osobností, jenž svěřil své dítě zmíněnému ústavu. Odpovídalo jeho naturelu dokazovat slova činy a význam tohoto aktu byl pro současníky velmi důležitý. Především od 90tých let se věnoval intenzivně i ženské otázce.⁵³ Od r. 1894 vycházely v Naší době jeho články o emancipaci. Z morálního hlediska pro něj bylo konzervativní pojetí ženy, jejíž jediným úkolem měla být péče o rodinu a domácnost, nepřijatelné. Jeho základní požadavek zněl "... žena budiž na roveň postavena muži kulturně, právně, i politicky."⁵⁴ V roce 1898 vydal *Otázku sociální*,⁵⁵ ženská otázka je zde pojímána jako nedělitelná součást sociální problematiky. V mnoha svých přednáškách se tímto problémem zabýval s jemu vlastní životnou rétorikou: "Když člověk čte všelijaké vědecké a třeba i filosofické úvahy, dočte se o ženě a o dětech. Že by se psalo o manželovi a otcí, toho se člověk málo dočte. Proto se mluví o otázce ženské. Já toho slova nerad užívám, protože není ženské otázky. Je otázka kulturní, a je-li ženská, je i mužská a dětská atd."⁵⁶ Jeho postoje jasně ukazují nesmiřitelnost s tradičním vnímáním ženy, které ji svazovalo s domácností a vylučovalo z aktivního života. Za adorací rodinného krbu "...se skrývá ten starý názor, že žena má být pro muže. Ona však má být pro sebe, jako muž..."⁵⁷ Žena je u Masaryka nezpochybnitelně rovnocenná muži, ženská otázka u něj není jev, který by si vyžadoval zvláštní řešení, protože základním východiskem byl pro něj princip rovnosti. Uvědomoval si však pozvolnost společenského vývoje. Ženské spolky, přestože vykazovaly množství konzervativních prvků, vidí jako nezbytnou součást vývoje: "Je dobře, jestliže se asociují (ženy) v různé spolky. Asociace je dnes zbraní všech slabších, je prostředkem pro vydatnější spolupráci."⁵⁸

Působení Vojty Náprstka i T.G. Masaryka⁵⁹ mělo i některé společné rysy. Vnesli do českého konzervativního prostředí inspiraci odjinud, z liberálnějšího a ženě

---

⁵² Masaryk a ženy. *Sborník k 80. narozeninám prvního presidenta Republiky Československé T.G. Masaryka*. Díl 1. Ženská národní rada v Praze, 1930. s. 258.

⁵³ Postavení ženy si však všiml již ve své disertační práci *Der Selbstmord als soziale Massenerscheinung der Gegenwart* (Sebevražda jako masový sociální jev přítomnosti), Vídeň, 1881.

⁵⁴ Masaryk a ženy. *Sborník k 80. narozeninám prvního presidenta Republiky Československé T.G. Masaryka*. Díl 1. Ženská národní rada v Praze, 1930. s.

⁵⁵ Masaryk, Tomáš Garrigue. *Otázka sociální. Základy marxismu filosofické a sociologické*. Praha, Jan Leichter, 1898, 701 s.

⁵⁶ Masaryk a ženy. *Sborník k 80. narozeninám prvního presidenta Republiky Československé T.G. Masaryka*. Díl 1. Ženská národní rada v Praze, 1930. s. 69.

⁵⁷ Tamtéž. s. 76.

⁵⁸ Tamtéž. s. 67.

⁵⁹ Za všechny muže, kteří podporovali ženské snahy zmiňují Vojtu Náprstka a T.G. Masaryka takto obsáhleji z toho důvodu, že je považují za nejvýznamnější, z hlediska dopadu na veřejné mínění. Přestože koncem století není Masaryk tak ojedinělým zjevem jako Vojta Náprstek po svém návratu z Ameriky a společnost již má jiný charakter, podmíněný živým politickým děním,

otevřenějšího prostředí. Oba respektovali pomalý vývoj domácí emancipace provázané s národním hnutím, ale viděli ženskou otázku v širších souvislostech a byli schopni předkládat i nepopulární a kontroverzní témata. Vojta Náprstek s nadšením renesančního člověka, jehož aktivity byly vnímány jako zajímavé, byť někdy trochu výstřední. Jan Neruda ve svých Podobiznách dává ironicky nahlédnout na kontrastní osobnost Náprstkovu v českém prostředí: "Podivín, skrz naskrz podivín! ...On je neúnavný, důsledný, praktický, světový, pro vše zanícený, všestranný, vysoce vzdělaný, pro vše české nadšený- hotový podivín!"⁶⁰ T.G. Masaryk vynikal svojí schopností kráčet proti hlavnímu proudu veřejného mínění. S pečlivostí univerzitního profesora a charakteristickou poctivostí hájil svá stanoviska. Na české společenské scéně se postupně vystřídali. Vojta Náprstek zemřel r. 1894, v témže roce začaly vycházet Masarykovy příspěvky v *Naší době*.

Přelom století- mezníky

Pomyslně je možné rozdělit zkoumané období do dvou úseků; 1895-1900 a 1901-1905. Toto dělení není libovolné. Roky 1895, 1900 a 1905 považuji za vhodné mezníky, jež uzavírají nebo otevírají hlavní témata, která hýbala ženským hnutím. V roce 1895 zakončily poprvé maturitou studium žákyně na prvním ženském gymnáziu ve střední Evropě, pražské *Minervě*, a dožadovaly se vstupu na akademickou půdu. Během následujících pěti let byl jejich boj úspěšně doveden do konce, dlouho očekávaným vítězstvím bylo přijetí žen ke studiu medicíny a farmacie v roce 1900. Přestože ke studiu práv byly dívky přijaty až po první světové válce, hlavní spory o vhodnosti univerzitního studia pro ženy probíhaly právě jen do r. 1900. S tematikou ženského studia se postupně začala prolínat otázka volebního práva, která je stěžejní v následujících letech.

---

rozmachem měšťanského stavu, hospodářství a dalšími vlivy, domnívám se, že jeho osobnost měla nepřehlédnutelné charisma. Jeho přednášky, týkající se ženské otázky, jež neprobíhaly pouze za uzavřenými zdmi univerzity, ale o které byl žádán jednotlivými spolky a organizacemi, měly značný ohlas. Dodnes je jeho jazyk a způsob projevu působivý. Jaký dojem jeho přednášky a osobnost budily je možné sledovat ze zveřejněné korespondence a vzpomínek současníků.

⁶⁰ Citace in: Bahenská, Marie. Počátky emancipace v Čechách: Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století. Praha: Libri: Slon, 2005. s. 78.

České země během konce 19. století výrazně změnilly svoji podobu. Přibývalo městského obyvatelstva souběžně s růstem průmyslu a města měnila svoji tvářnost.⁶¹ Hlavně od 90tých let rostla síla dělnického hnutí.⁶² Do měst a jejich předměstí se stěhovalo množství venkovského obyvatelstva za prací. České země byly v Předlitavsku hospodářsky nejvyspělejší. Hospodářské sebevědomí umožnilo zesílit tlak na zlepšení postavení národa v rámci monarchie.⁶³ Hlavními požadavky bylo všeobecné volební právo, rovnoprávnost států monarchie, zeslabení centralismu a posílení autonomie jednotlivých zemí. Pod tlakem rostoucích požadavků na monarchii, jež řešila problémy na tak národnostně složitém území s obtížemi, se rychle střídaly vlády, ale sebevědomí českých zemí, zakotvené v hospodářské jistotě a rozvinutí politické kultury, rostlo. Tato vnitřní stabilizace se projevila i na rozvoji kulturního života. Nový výraz středostavovské spokojenosti a sebejistoty průmyslového věku dal vzniknout secesi, jako prvnímu modernímu uměleckému směru, který české země ochotně přejaly.⁶⁴

Jistá konsolidace, nové problémy, patrně i kouzlo *fin de siècle*, to vše vedlo k tomu, že zájem se přesouval na mnohem širší pole otázek, které byly reflektovány s větší dávkou realismu. *"Není zajisté třeba zvláštního talentu pozorovacího, abychom postřehli, že mnohé z těch myšlének a zásad, na něž přísahala pokolení minulá, valně se změnily, mnohá věc že padla a za to, že se otevřely nové obzory a výhledy v budoucnost..."*⁶⁵ tak reflektuje v úvodní stati nové století *Ženský svět*. Ženské časopisy se ohlížejí za dosaženými úspěchy, sledují ženské univerzitní studium a jeho výsledky, ale těžiště se přesouvá z usilovného boje o vlastní prosazení, ke sledování různých celospolečenských sociálních otázek, jakými byla např. prostituce a kriminalita. V souvislosti s chystanou reformou rakouského občanského zákoníku probíhala debata o možných změnách týkajících se manželství a řešení nemanželských svazků a postavení dětí. V oblasti práce žen se stala diskutovanou

---

⁶¹ Průběžně od poloviny 19. století procházela evropská velkoměsta radikálními přestavbami, pražská asanace byla zahájena až r. 1893.

⁶² Rostla moc sociální demokracie, která se, přes zásady internacionalismu, také dožadovala větší decentralizace, vzniku spolkového státu a přístupu k volbám pro široké vrstvy obyvatelstva.

⁶³ V r. 1900 vzniklá Česká strana lidová, známá jako realistická, vycházející myšlenkově z kruhů české univerzity. Jejím zakladatelem a vůdcem byl od počátku T.G.Masaryk. Tato strana české inteligence neměla početnou základnu, ale měla velký vliv ideologický vliv. Mladočeši postupně ztráceli podporu na úkor sociální demokracie a agrární strany, což dokumentoval výsledek voleb v r. 1907.

⁶⁴ Vystřídala historismus, který byl dobrým odrazem konce 2. pol. století. Dožíval konec jedné epochy a směr si dostatočoval výpůjčkami z jiných slohových období, jež vzájemně kombinoval. 19. století připravovalo změny, ale ještě jich nebylo schopné. Secese, neboli Jugendstil přešla do českých zemí především z Německa a Paříže, na Moravě byl patrný vliv Vídně.

⁶⁵ Hoblová, B. Na prahu století. ZS, 1901, s. 1.

otázka celibátu, obzvláště u učitelského stavu. Prostor dostávají i otázky týkající se domácího průmyslu a obchodu. Otázky spojené se vzděláváním byly nahlíženy hlouběji. Ve střetu s prosazujícím se a často agresivním a kritizovaným individualismem, bylo poukazováno na hodnotu a význam nejen dosaženého vzdělání v jeho kvantitativní podobě, ale na jeho využití; hlubší smysl společenského soužití a hodnoty společnosti.

Časopisy

Ženské listy.

ČASOPIS K ŠÍŘENÍ VZDĚLANOSTI MEZI PANÍMI A DÍVKAMI ČESKOSLOVANSKÝM. 1873-1926.

Nejstarším z vybraných časopisů jsou *Ženské listy*. Vycházely nejprve jako příloha oblíbeného časopisu *Květy*, kde byla jejich první redaktorkou Věnceslava Lužická-Srbová, pod jejímž vedením vycházel list pouze dva roky.⁶⁶ Podobu, v jaké provázely ženské hnutí od roku 1873 do roku 1926, získaly až po převzetí časopisu výborem *Ženského výrobního spolku* pod redakcí Karolíny Světlé, Sofie Podlipské a Elišky Krásnohorské. Od roku 1874 byla jedinou redaktorkou listů Eliška Krásnohorská. Byly tiskovým orgánem *Ženského výrobního spolku* a staly se neoficiálním fórem ženského hnutí u nás v období do poloviny 90tých let, kdy byly jednoznačně nejdůležitějším ženským periodikem na české scéně.

Krásnohorská přetvořila časopis na ženský měsíčník o cca 20-24 stranách se stálými rubrikami. Každé číslo obsahovalo přibližně 3-4 samostatné články a 2 povídky. Drobným typem byly tištěny další oddíly: *Zprávy spolkové a školní*, informující o činnosti *Ženského výrobního spolku* a aktivitách ostatních ženských spolků na celém českém území, *Knihy redakci 'Ženských listů' zaslané*- seznam knih darovaných do spolkové knihovny, *Příspěvky členů Ženského Výrobního Spolku Českého v Praze* a

---

⁶⁶ Důvodem pozastavení tisku mohla být jeho nízká úroveň. Vlastní literární tvorba Věnceslavy Lužické-Srbové vycházela samostatně nebo v časopisech a měla výchovné a vzdělávací tendence. Literární hodnota jejich prací nebyla příliš vysoká a vykazovala poplatnost tradičnímu vnímání ženské role, přestože působila aktivně v mnoha ženských spolcích.

Směs, soubor zpráv ze světa, které měly souvislost s emancipačním děním. Nepravidelně se objevovaly oddíly *Literatura a umění* a *Listárna*.

Povídky a články byly, i vzhledem k poměrně malému počtu stránek, často na pokračování. Svým způsobem časopisu dominují pravidelné, drobně psané části, které zabírají vždy skoro polovinu vydání. Je patrné, že význam časopisu spočíval z velké části v udržení kontaktu s hnutím v ostatních českých městech a v organizační činnosti. Většina statí se tématicky, byť některé vzdáleně, dotýká ženského hnutí. Doplnkem se občas objevují cestopisné obrázky a národopisné črty. Pro ilustraci uvádím, že se v roce 1900 z 21 článků: 8 týkalo osobností a historie domácího ženského hnutí, 8 mělo etnografický nebo cestopisný ráz a 5 bylo o školství nebo filantropii. Formální i obsahovou podobu si časopis v letech 1895-1910 zachoval takřka nezměněnou.

Při srovnání s jinými periodiky v roce 1900 působí na první pohled nejméně progresivně. Vyhýbá se aktuálnějšími otázkám modernizace a individuální svobody. Pro svoji přílišnou konzervativnost se *Ženské listy*, resp. Eliška Krásnohorská, dostaly do konfliktu s redaktorem časopisu *Ženský obzor*. Dominující praktičnost a sledování hlavního aktuálního proudu však mělo své opodstatnění. Ženské hnutí ještě patrně potřebovalo jasné vedení i vlastenecko sesterskou rétoriku, která povzbuzovala a vedla. Usuzuji tak z úplného neúspěchu *Ženského obzoru* a nezdaru *Ženského světa*, který změnil v prvních letech svoji podobu na mnohem jednodušší a širšímu publiku vstřícnější.

Ženský obzor.

LIST PRO ŽIVOT SOCIÁLNÍ, POLITIKU A LITERATURU. 1896.

V roce 1896 začal v Praze vycházet *Ženský obzor*. Již v srpnu téhož roku bylo redakcí oznámeno pozastavení vydávání na jeden měsíc, z důvodu zdokonalení a restrukturalizace listu, 25. listopadu téhož roku však časopis vyšel naposled. Redaktor Vít Kellner uvádí jako hlavní příčinu ekonomické důvody, zároveň vyjadřuje přesvědčení, že není dobré rozlišovat časopisy na mužské a ženské, byť by se věnovaly

ženské otázce. Je možné, že nenašel dostatečně velký okruh čtenářek. Časopis se od začátku profiloval jako pokrokový a stavěl se do opozice proti na trhu dominujícímu Ženskému světu. T.G. Masaryk v 3. ročníku *Naší doby* vítá Kellnerův počin. Vidí jako velký přínos pojetí ženské problematiky jako všeobecné, i mužské otázky a chválí i věcný tón časopisu, který jej odlišuje od *přesládkosti* starších *Ženských listů*.⁶⁷

Redaktor Vít Kellner se hned zpočátku dostal do rozepře s Eliškou Krásnohorskou a obhajoval svůj list jako progresivnější. Radikální *Časopis pokrokového studentstva* vytkl Ženskému výrobnímu spolku a jeho aktivitám příliš klerikálního a zpátečnického ducha a *Ženský obzor* se drobnou zprávou nenápadně postavil na jeho stranu. Vyprovokoval Elišku Krásnohorskou k obšírné odpovědi na stránkách jejího časopisu. Její reakce využil Vít Kellner k jasné profilaci vlastního postoje a postavení se do přímé opozice: *"...Zaslala jste mi 4. číslo 'Ženských listů', kdež pod nadpisem 'Pokrokářským šlechtíkům a šlechticím' bijete do všech nových proudů u nás a mezi nimi hlavně do 'Ženského obzoru'... podnět Vám zavedla naše zmínka o článku 'Časopisu pokrokového studentstva...'"*⁶⁸ I redaktor *Obzoru* využil vzniklého sporu ke konfrontaci... *"Zdrželi jsme se ze šetrnosti doznání přímého, že nám 'Ženské listy', zvláště v poslední době, svou hodnotou a rozměrem nestačily. ... A já jsem kolikrát myslel, že Vás nějak již s těmi nenáviděnými novými směry usmírím a překlenu most mezi dvěma tábory, aby úspěšně rozvlnilo se krajinami československými zdravé, široké a prohloubené hnutí ženské podporované muži toužícími po skutečném správném poměru obou pohlaví, ve všech otázkách životních..."*⁶⁹ Spor pokračoval výtkou Krásnohorské, která považovala jednu z povídek, již uváděl *Ženský obzor*, pro hrubost a vulgaritu jazyka za nevhodnou pro dospívající dívky. Odpověď okamžitě následovala: *"A Vy brojíte pro vzdělání žen a myslíte, že ženy nesmějí znáti života a jeho vážných zjevů? Má se dle Vás ženám psát jen o hvězdách, blankytu, květinách a lásce? Či považujete čtenářky naše za tak pošetilé, že by mohly viděti v těch slovech návod, jak mají samy hovořiti? My máme o nich a o ženách vůbec vyšší poněti. Vidíme v nich bytosti nadané srdcem i rozumem toužící stejně s námi všemi po pravdě a dobru, bytosti soudné, jejichž srdcem povídka ta mocně otřese a je posílí k lásce i k těm nejnešťastnějším... co sami za blud máme, máme za blud i pro 14letou dívku. I ta dívka má rozum a v té době se jí značně rozvíjí, není-li zevně umrtvován."*⁷⁰

⁶⁷ Masaryk a ženy. *Sborník k 80. narozeninám prvního presidenta Republiky Československé T.G. Masaryka*. Díl 1. Ženská národní rada v Praze, 1930. s. 159.

⁶⁸ "Otevřený list slečně Elišce Krásnohorské, redaktorce *Ženských listů*". ZO, 1896, s. 66.

⁶⁹ Tamtéž. s. 66.

⁷⁰ Tamtéž. s. 67.

K neúspěchu *Ženského obzoru* mohla přispět právě proklamovaná pokrokovost, již demonstroval i formálně zavedením rubrik *Rozhledy literární*, *Rozhledy sociální* a *Rozhledy politické*. Podobné dělení se pokusil použít i koncem roku začínající *Ženský svět*, ale po dvou letech od některých rubrik upustil a přidal zábavnou četbu. Publikum patrně nebylo připraveno na kritičtěji podávané zprávy a v ženských časopisech hledalo hlavně informace o ženském hnutí a přímo souvisejících otázkách.

Jistou roli mohlo hrát i to, že *Ženské listy* měly pozici na trhu vybudovanou letitou koordinací hnutí a vztahy se ženskými spolky. Útok Kellnera na *Ženské listy* a Elišku Krásnohorskou nebyl veden zcela korektně a jistá arogantnost projevu, zaštitěná slovy o progresivnosti, která byla patrná na více místech, mohla čtenářky spolehlivě odradit. Eliška Krásnohorská mohla opomíjet některé nové impulzy, jí dosažené jedinečné úspěchy však nezpochybnitelně zasluhovaly respekt, kterého se jí povětšinou dostávalo. Nový časopis tématicky nepřinášel příliš nového. Při srovnání s *Ženskými listy* je Kellner pozornější v analýzách jednotlivých témat. Tím více působí útok na Elišku Krásnohorskou neadekvátně a manipulativně.

Ve srovnání s *Ženskými listy* byl *Ženský obzor* také dražší. Roční předplatné bylo 4 zlaté, u *Ženských listů* pouze 2 zlaté. Časopis měl 16 stran, rozsahem byl tedy méně obsáhlý. U *Ženských listů* sice zabíraly velkou část informace o spolkovém dění, ale je pravděpodobné, že právě tento druh informací i způsob jejich podání, pouze informativní, bez náběhu ke kritickému hodnocení a srovnávání byl to, co čtenářky zajímalo a co byly ochotné a schopné akceptovat.

Ženský svět.

LIST VĚNOVANÝ ZÁJMŮM ČESKÝCH PANÍ A DÍVEK. 1897-1930.

Redaktorka Teréza Nováková byla činná v ženském hnutí od samotných počátků. Základní vzdělání získala v ústavu F.S. Amerlingové. Akcí, pořádaných *Americkým klubem dam* se účastnila již v dětském věku. V roce 1876 odešla s manželem do Litomyšle, kde aktivizovala *Spolek paní a dívek* v Litomyšli. V polovině 90tých let se vrátila do Prahy a v roce 1897 se stala redaktorkou nově založeného

Ženského světa. Ve srovnání se *Ženskými listy* je patrné, že se chtěl časopis profilovat moderněji a rozšířit sledované pole problematiky. Záměrem časopisu bylo zabývat se více i sociálními a hospodářskými otázkami. Modernější směřování časopisu je patrné i z iniciování 1. sjezdu československých žen r. 1897 v Praze. Na sjezdu byl založen *Ústřední spolek českých žen*, jehož tiskovým orgánem se *Ženský svět* stal. Od svého 4. ročníku nese časopis podtitul *Orgán ústředního spolku českých žen*. Jednou z předních otázek zájmu je boj o volební právo.

Kromě obvykle 3 teoretických článků a 3 beletristických příspěvků zavedl časopis s drobnými obměnami pravidelné rubriky *Rozhledy obchodní a průmyslové*, *Vyšší ženské studium a vědecká činnost žen*, *Zdravovědné epištoly našim dámám*, *Mravnostní rozhledy lidumilství*, *Literatura*, *Výtvarné umění*, *Divadlo a hudba*, *Rozhledy po současném životě doma i v cizině*, *Dopisy*, *Zprávy spolkové*. Od třetího ročníku se podoba časopisu změnila. Namísto 16 stran textu začalo vycházet pouze 11 stran, což ovlivnilo i strukturu, objevují se pouze pravidelné oddíly *Ze ženských snah a ženské práce*, *Domácnost*, *Literatura a umění*, stále místo má *Feuilleton* a *Zprávy spolkové*. Od roku 1903 časopis opět nabyl svou 16tistránkovou podobu, pravidelné rubriky napovídají, že se vrátil k původnímu záměru podávat širší rozhled nejen v nově sledovaných otázkách etických, ale i hospodářských a politických: *Hnutí éthické a kulturní*, *Ženská otázka*, *Politický přehled*, *Z literatur slovanských, ze světa slovanského*, *Literatura a umění*, *Národní hospodářství*, *Vzdělání a školství*, *Zprávy*, *Zprávy spolkové*. Domnívám se, že hlavním důvodem bylo, že společenské a kulturní klima nabízelo a vyžadovalo sledování mnohem většího množství aktuálních otázek. Na jeho stránkách se např. poprvé řešila otázka umělého přerušování těhotenství. Ještě v roce 1905 píše Teréza Nováková „...*osmiletá práce naše potkala se s poměrně malým zájmem široké veřejnosti, ba ani od těch, pro něž byla konána, od žen našich, nebyla celkem přijata tak, jak se dalo očekávat a jak zasluhovala. Šli jsme jak se zdá, cestou příliš strmou, příliš nepohodlnou pro ty, jež nerady jen vybočují z ustálených měkkých drah mělkosti a lhostejnosti.*“⁷¹

---

⁷¹ Nováková, T. Na prahu IX. Ročníku. ZS, 9, 1905, s 1.

Ženská revue.

LIST PRO OTÁZKU ŽENSKOU, ETHICKOU, KULTURNÍ A SOCIÁLNÍ VŮBEC. 1905-1918.

V Brně se od roku 1905 začala vydávat *Ženská revue* pod redakcí Zdenky Wiedermannové. Bývalá jeptiška, učitelka, zakladatelka dívčí akademie v Brně, dvou dívčích gymnázií a Jednoty učitelek moravských,⁷² vytvořila časopis který je již plně moderní, pro srovnání jej uvádím proto, že představuje odlišný charakter materiálu. V soukromém dopise jí Masaryk, s nímž byla v dlouholetém pracovním i přátelském kontaktu, vybízí, aby byla revue co nejméně závislá na spolkové činnosti a svým významem přesáhla hranice Moravy. "*Literární situace je taková, že vlastně není listu ženského, který by uspokojil plněji.*"⁷³ V úvodním slově prvního čísla se Wiedermannová zaštiťuje masarykovským mottem *žena budiž postavena na roveň muži kulturně, právně i politicky*. Časopis přitom koncipuje ne jako ženský, ale "*musí mluvit i k těm, kdož v ruce kulturní a hospodářský vývoj mají, totiž k mužům, a že musí také jejich hlasy vyslechnouti*".⁷⁴ První vydání nenechává čtenáře na pochybách, že úroveň je nastavená vysoko. Úvodní článek je přenechán Masarykovi, dále referuje právník Václav Bouček, redaktor *Právnických rozhledů* o právním postavení ženy v manželství. Redaktorka, se zaměřuje na boj s přílišným klerikalismem moravského prostředí, o jehož vlivu získala dobrou představu nejen díky svému vychování, ale i v roli učitelky, zabývající se dívčí mládeží. Dává prostor např. Janu Svozilovi, katechetovi, jež se vzdal svého úřadu pro nesouhlas s učením a praxí katolické církve a byl pro své názory vyšetřován. Všimá si vlivu přepjatě náboženské výchovy a z toho plynoucího alarmujícího nedostatku sexuální výchovy a znalostí. Na Moravě byla problematika vlivu katolické církve mnohem aktuálnější, než v Čechách. Odpor proti výchově, jež by omezovala dívky v rozhledu a kritičnosti, byl ale markantní i v českých zemích. Ohlášení založení dívčího církevního gymnázia řádovými sestrami na Královských Vinohradech vyvolalo silnou reakci; *Svaz československého studentstva*, *Ženský klub* a *Ústřední spolek československých žen* se

---

⁷² založena r. 1902

⁷³ Masaryk a ženy. *Sborník k 80. narozeninám prvního presidenta Republiky Československé T.G. Masaryka*. Díl 1. Ženská národní rada v Praze, 1930. s. 120.

⁷⁴ ZR, 1905, s. 1.

proti chystanému podniku ostře postavili a na společné schůzi bylo rozhodnuto o vytisknutí letáků vyzývajících proti otevření církevní školy.⁷⁵

Pravidelné rubriky jsou *Všeobecná výchova a školství, Hnutí éthické, Odborné a vyšší vzdělávání ženské, Obzor sociálně politický, Žena ve vývoji hospodářském, Ženská bibliografie, Literatura a jiná umění, Zprávy spolkové, Různé zprávy*. Pravidelných 24 stran dává prostor pro 4-5 delších článků, pravidelné rubriky jsou psány drobnějším typem. Ve srovnání s předchozími časopisy jsou zprávy o činnosti spolků pouze drobným doplňkem.

Konflikt starého a nového konceptu

Časopisy přelomu století reflektují ve vztahu k ženské otázce ideové napětí. Na jedné straně úsilí o zrovnoprávnění postavení obou pohlaví již dosáhlo určitých změn. Ženy vystoupily ze stínu rodiny, jejich problém se stal viditelným, uchopitelným, začaly požadovat sociální změnu a usilovaly o konkrétní cíle. Na straně druhé byla ve společnosti představa ženy jako matky, manželky a hospodyňky dominantní. Emancipační snahy u nás v průběhu 19. století běžně vycházely primárně ze zdokonalování ženy v řízení a správě domácnosti. V českém prostředí se radikální feminizmus v podobě, v jaké se vyskytoval v západních zemích a v Americe, požadující na prvním místě osobní svobodu a rovnocenná práva, takřka nevyskytoval. Konzervativní a pokroková koncepce se často setkávala i v rámci jednoho článku nebo tvrzení. V úvodní stati prvního čísla časopisu *Ženský obzor*, který se v roce 1896 jeví jako nejradikálnější, se dočteme, že *"...chceme pracovati k tomu, ...aby dosavadní ponižující a podceňující náhled o ženě a jejím určení v životě, vládnoucí jak mezi muži tak mezi ženami samými, nahrazen byl vyšším, důstojnějším, dnešnímu rozvoji přiměřeným náhledem..., aby tak uskutečněna a uznána byla konečně rovnocennost' a rovnoprávnost' žen s muži."*⁷⁶ O pár řádků dále autor svoji rozhodnou řeč nápadně mírní: *"chceme, aby povznesena byla česká žena na výši úkolu svého v rodině a národě... nechceme... ženu odváděti od dosavadních přirozených povinností jejích... nechceme*

⁷⁵ Zprávy. ZS, 9, 1905, s. 198.

⁷⁶ Vydavatelstvo "Ženského obzoru". Úkoly "Ženského obzoru". ŽO, 1896, s. 1.

vésti ženu k tomu, aby hrdlila se s mužem o to, co po právu muži přísluší..., chceme působiti k smírnému vymezení působišť obou pohlaví... nechceme, aby žena pozbyla svých dosavadních předností mravních... nechceme vésti ji k ničemu, k čemu se přirozená povaha její nehodí."⁷⁷ Vzhledem k postoji, který zaujímá v ostatních statích k ženské otázce, se domnívám, že zde redaktor Vít Kellner patrně vychází vstříc značně konzervativnímu prostředí ve snaze nepopudit hned zpočátku potencionální čtenáře (čtenářky). Pozornost si zaslouhuje, že v tomto krátkém odstavci vyjmenovává hlavní složky konceptu ženy a její role, tak jak byl vyžadován zastánci tradičního uspořádání společnosti. Žena má své přirozené povinnosti, kterým má dostát, kvalitativně jinou morálku a přednosti, jež ji předurčují k specifickým úkolům a zároveň vymezují její okruh působení. Zvláštností českého prostředí je kladení důrazu na povinnost vůči národu.

Konzervativnost mužů

Odpor mužské části populace k proměně společenských rolí byl výrazný ještě koncem 19. století. Argumentace se pohybovala od prostého odvolávání se na kontinuitu tradičního uspořádání společnosti, přes nutnost zachování stávajícího řádu, především s ohledem na fungování rodiny a zdůrazňování nenahraditelné a přirozené úlohy ženy při výchově dětí, až po zpochybňování mentálních a fyzických schopností žen zastávat jiné, doposud takřka výhradně mužům přístupné pozice a role. Teprve koncem století se výrazněji objevuje reflexe faktu, že nesouhlas mužů s emancipačním hnutím, jejich obhajoba tradičních rolí a trvání na marginálním postavení žen ve společnosti, má kořeny v skrytém a často neuvědomělém strachu před možnou konkurencí, která ohrožovala staletými ustanovené jistoty *poloviny lidstva*. Situace se dala nejlépe uchopit v kontextu pracovního trhu, přesto mají následující řádky obecnou platnost: *"...Neboť připustí-li se ženy k zaměstnáním, která až dotud mužům byla vyhrazena, stíží se tím postavení mužů, sníží se jejich prameny výdělkové... V Každém jiném případě soutěže uznává se dosti ochotně zásada, že mají odpůrci změřiti sami své síly bez vměšování se třetích a nadržování třetími. V našem případě však namnoze se brojí proti této zásadě. Dokazuje se, že soutěž žen s muži ani*

---

⁷⁷ Vydavatelstvo "Ženského obzoru". Úkoly "Ženského obzoru". ŽO, 1896, s. 1.

*se připustiti nesmí, poněvadž by prý ženy v ní neobstály! Jaká to něžná, nezvyklá starostlivost u konkurentů! ...Kdyby nebylo předsudku o inferioritě žen, ...ženy by opanovaly ta odvětví, ...kde by prokázaly větší způsobilost, v těch, kde by se mužům vyrovnaly, nastala by rovnováha pohlaví, a tam, kde by muž vynikl nad ženu, zůstal by muž výhradním držitelem. Jest však směšno a bije se tím zdravému rozumu v tvář, žáda-li se, aby silnější byl chráněn před slabším."*⁷⁸

Konzervativnost žen

Samy ženy byly v přijímání pokrokových tendencí opatrné a dlouho zůstávaly věrné modelu dobré hospodyňky a manželky; i přes pokračující emancipační snahy jim společnost dlouho nenabízela možnost existenčního zajištění, srovnatelného s relativním bezpečím, jaké jim mohlo, po sociální stránce, poskytnout manželství. V širším měřítku opouštěly ženy konvenční koncept jako svou výchozí pozici až ve chvíli, kdy se jim otevřely širší možnosti uplatnění na pracovním trhu. Podmínky jejich osamostatnění musely být dostatečně příznivé, aby byly ochotny vzdát se výhod, které jim zajišťovala tradiční role, i s jejími negativními složkami.⁷⁹ K výraznější proměně začalo docházet až ve chvíli, kdy vnější ekonomické a sociální podmínky odlišný přístup k postavení ženy nejen umožnily, ale když začal být **nutný** a především i **výhodný pro ženy**.

Pro první polovinu devatenáctého století⁸⁰ je např. příznačné veřejné působení Bohuslavy Rajske.⁸¹ Jako neprovdaná mladá dívka si dobře uvědomovala, že sňatek by omezil její tvůrčí možnosti, její dívčí představa byla, že pokud by do sňatku vstoupila, měl by jí vztah umožnit aktivní společenskou činnost. Nabídku k sňatku od staršího a ovdovělého Čelakovského přijala jako svého druhu národní povinnost. Domnívala se, že péči o osobnost tak významnou pro národní obrození prokáže vlastní cennou službu. Po sňatku ukončila své veřejné působení a rozhodla se plně věnovat rodině a výchově

⁷⁸ Water, F.. V čem záleží ženská otázka? ŽO, 1896, s. 18.

⁷⁹ Vliv tradičního konceptu ženské role se oslaboval velice pomalu. Vlastní zaměstnání ženy bylo většinou natolik konfliktní s uzavřením manželství, že ženy často stály před volbou, která znamenala vyloučení jedné z možných cest. Vývoj sice směřoval k postupnému uznání manželství, jako partnerského svazku, ve kterém manželé mají podobná práva a povinnosti, ale např. dlouhý spor o *celibát* ukazuje, že volba povolání mohla být překážkou v založení rodiny.

⁸⁰ Bohuslava Rajska (1817-1852) sice svými osudy spadá do poloviny 19. století, ale rozhodování mezi manželstvím a prací, kdy jeden status takřka vylučuje druhý, je pro 19. století i studované období charakteristický.

⁸¹ Její osobnost vystupuje jasně v kulturním životě 40tých let. Ve společnosti, která se scházela u Václava Staňka a Josefa Václava Friče, jejich švagrů, se pořádaly přednášky určené ženám a ona byla nepřehlédnutelnou osobností těchto setkání. Chtěla založit vlastní dívčí školu, absolvovala učitelský kurz a její soukromý dívčí ústav v Praze byl otevřen roku 1843.

dětí. Její postavení v rodině nebylo příliš šťastné. Z Fričových vzpomínek vyplývá, že Čelakovský zakazoval své ženě pokračovat v literární činnosti a požadoval od ní plné soustředění se pouze na roli hospodyně a vychovatelky svých dětí. V manželství byla nešťastná. Nepochybně si byla vědoma přirozených omezení, která ji čekají po svatbě, ale patrně nečekala, že bude od tvůrčího života natolik odříznuta.⁸² Je možné, že její rozhodnutí provdat se do značné míry ovlivnil i fakt, že doposud v české společnosti nenastala doba, kdy by se obživa samostatně stojící ženy obecně uznávala a cenila.

Manželství se stále vnímalo jako spolehlivý model životního zajištění, přestože jeho podoba byla pro ženu omezující. Honorata Zapová, jež se s manželem v roce 1845 přestěhovala do Prahy, byla v českém prostředí zaražena maloměstským charakterem života.⁸³ Všimla si přehnané starosti o provdání mladých dívek, *honu* na ženichy, jemuž byl do velké míry podřízen život v Praze. Podobně komentuje společenské dění mladá Marie Riegrová ve svém deníku: "Tak se nám blíží konec masopustu... Nejsou to pouhé taneční zábavy, jak jsem dříve myslela. Nikoliv, jsou to jakési trhy, kde každý vystavuje sebe na odiv...".⁸⁴ Konvenční manželství bylo stále zárukou jistého postavení, bylo obecně uznávanou normou a nabízelo, i přes svá omezení, možnost společenského uplatnění. Status *šťastně* vdané paní zajišťoval společenský respekt. Nekonvenčnost byla více nebo méně odsuzována. Eliška Krásnohorská vzpomíná, jak v počátcích ženské emancipace „*dával se v kruzích starosvětských spisovatelkám všeobecně ještě titul...Blaustrumpf...to znamenalo přemrštěnou ženskou, která kdysi přivede muže k zoufalství, domácnost na mizinu, sebe ve špatnou pověst a děti v zpuštění.*“⁸⁵ Vyzdvihuje, jakou oporou byla dívkám Sofie Podlipská: „*měla děti, byla vzornou vychovatelkou, její skromná a... hostinná domácnost byla každému sympatická, její oddanost k manželu a láska mateřská byly s úctou velebeny, její pracovitost a hospodárnost byly známy a uznávány. Platila...za nedotknutelný vzor pravé ženy, ale Kocourkov náš vůči ní nevěděl si rady, neboť byla při vši své dokonalosti spisovatelkou.*“⁸⁶

Tlak veřejného mínění byl nezanedbatelný. Většina mužů preferovala tradičně vychované ženy a nestandardní postoje vzbuzovaly nechuť, nedůvěru a obavy. Pro ženy bylo stále výhodné se provdat, což se příliš neslučovalo se zastáváním neortodoxních

---

⁸² Její izolaci zvýšilo i odstěhování se za manželem do Vratislavy.

⁸³ Kritičnost jejího pohledu mohl přirozeně zesílit fakt, že patřila do šlechtického stavu.

⁸⁴ Citace in: Bahenská, Marie. Počátky emancipace v Čechách: Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století. Praha: Libri: Slon, 2005. s. 22.

⁸⁵ Črta k podobizně Náprstkově. Z osobních vzpomínek E. Krásnohorské. ZL, 1897, str. 67.

⁸⁶ Tamtéž.

postojů. Většina absolventek prvního ženského gymnázia ve střední Evropě, pražské Minervy, zůstala svobodná. Jejich vzdělání jim bylo překážkou v uzavření sňatku. Vydělávaly si převážně jako učitelky. Toto povolání pro ně bylo nahlíženo jako pro ženy vhodné, protože pouze rozvíjelo představu o ženě, jako pečovatelce a vychovatelce, ale až do první republiky platil nutný celibát učitelek. Kromě toho nebyl o vzdělané ženy mezi muži velký zájem.

Dát ženě možnost finančně ohodnoceného zaměstnání byla hospodářská nutnost, protože se jich velká část nemohla provdat; vzdělaná žena však rozšířila řady neprovdaných žen natrvalo. Ženský obzor opět nejlépe shrnuje všechny aktuální složky daného problému: *"...jakou přípravu dáti dívkám, aby samy dovedly své živobytí uhájiti... Musí se při ní přihlížeti k ... okolnosti..., aby se dívka nestížila nebo nadobro neodňala možnost provdati se, kdyby se přece příznivá okolnost naskytla."*⁸⁷ Důvodem k preferování uzavření manželského svazku, přestože do značné míry vylučoval zastávání zaměstnání, byl dán nejen přirozeností rodinného života, ale i nesporným faktem, že ženy byly platově ohodnoceny hůře, než jejich mužské protějšky, přestože jejich pracovní nasazení nebylo omezeno rodinnými povinnostmi. *"...jest výdělkových povolání ženám přístupných tak málo, a nabídka v nich tak velká, že odměna žen za jejich práci nestačívá ani k nuznému živobytí"*.⁸⁸ Řešení ženské otázky leželo v postupné transformaci společnosti, kde snad nejobtížnějším úkolem byla změna ve vnímání společenských rolí.

Koncept ženy-hospodyňky přestal být omezujícím způsobem závazný, vytvořil se vedle něj nový, který se dostal do popředí po přelomu století- ženy jako samostatné partnerky muže. Je zřejmé, že dokud bylo např. nejběžnější kvalifikované ženské povolání středních vrstev, učitelství, zatíženo celibátem, jednalo se stále ještě o nerovnocenné postavení. Myšlenkový koncept ženy jako samostatné bytosti, jež má plné právo na soukromý a rodinný život stejnou měrou, jako na povolání a obživu, zesílil výhodnost ženské samostatnosti po morální stránce. Na zaměstnanou ženu se postupně přestávalo pohlížet jako na nevhodný a rušivý jev. To, že byla práce ženy vnímána jako antagonistický prvek, který se dostal do konfliktu s tradičním konceptem, bylo pro ženy obtížné. Skutečná rovnoprávnost mohla být logicky naplněna až tehdy, kdy zaměstnání neznemožňovalo založení rodiny.

⁸⁷ Water, F.. V čem záleží ženská otázka?. ZO, 1896, s. 18.

⁸⁸ Tamtéž.

Vzdělávání žen a cesta k přijetí na vysoké školy

Hlavním tématem, které v daném období převažuje, je otázka ženského vzdělávání. Iniciativy týkající se ženského studia je možné rozdělit do dvou základních proudů. Na předchozí období navazuje snaha poskytnout ženám obecně lepší vzdělání, které jim umožní uplatnit se lépe např. v průmyslových oborech nebo jim usnadní práci v domácnosti. Druhý směr usiloval o přijetí na vysoké školy a tím uznání rovnocenných možností s muži. Nejprve se pokusím zaměřit na problematiku spojenou s univerzitním studiem. Úsilí o priznání práva vstoupit na akademickou půdu bylo jednoznačně nejprogresivnější. Odpůrci často vycházeli argumentačně ze zastaralého konceptu ženské role v rodině a ve společnosti. Tyto představy ovšem nalezneme zcela běžně v ostatních proudech ženského hnutí. Proto uvedu nejprve progresivní směr a nejvýraznější konflikty se starým konceptem, a potom se budu věnovat pojetí vzdělání obecného, kde vystupují tradiční požadavky, kladené na ženu jako matku a manželku, mnohem výrazněji.

Cesta k univerzitnímu studiu

Již v roce 1895, kdy se 8 pražských Minervistek⁸⁹ s čerstvými maturitními vysvědčeními dožadovalo možnosti uplatnit své vzdělání, byl počet žen studujících ve světě na univerzitách značný. Od roku 1870 byly ženám otevřeny univerzity ve Švédsku, od roku 1875 v Dánsku, Indii a Holandsku, od r. 1876 v Itálii a Belgii, v Austrálii od r. 1878, v Norsku od r. 1884. Zpráva anglického ministerstva osvěty z roku 1896 uvádí, že *"100 univerzit nečiní rozdílů v přijetí žen a mužů, 11 univerzit nepřijímá ženy vůbec, 7 jen s povolením vyšších úřadů... Ve Švýcarsku pouze jediná a v Severní Americe toliko 3 univerzity se staví ku ženám odmítavě."*⁹⁰ Studium v Anglii bylo ženám příznivé, pouze Cambridge a Oxford měly samostatnou dívčí kolej. Medicínská studia zde k roku 1896 dokončilo 260

---

⁸⁹ Albína Honzáková, Marie Baborová, Marie Fabiánová, Jindřiška Hrabětová, Božena Jiránková, Božena Rudolfová, Olga Šrámková, Helena Tuskanyová hlásící se na filozofickou fakultu a Anna Honzáková, Bohumila Pelgerová a Rosálie Machová na německé fakultě lékařské

⁹⁰ Ženské universitní studium u nás a v cizině. ZS, 2, 1897, s. 96.

studentek.⁹¹ V Rusku měl vývoj ženského studia tradici, měly přístup na mužské univerzity a vlastní *Medicinský ústav pro ženy*, který v roce 1896 navštěvovalo 165 posluchaček.⁹²

Přestože světový vývoj ukazoval, že studium žen je dáno nevyhnutelným společenským vývojem a za ženskou otázkou stáli čeští poslanci a mnozí intelektuálové, byl schvalovací proces říšského sněmu váhavý a zdlouhavý. Rakouské úřady sice vypisovaly konkurz pro lékařky, jež by umístily do oblastí s muslimským obyvatelstvem, ale stále platilo ministerské nařízení z roku 1878, že ženy *"nesmějí ani immatrikulovány, ani jako mimořádné posluchačky přijaty býti; povolujet' se jim pouze faktická návštěva (hospitování)... také nemůže vydána býti žádná úřední listina o připuštění k přednáškám a žádné úřední potvrzení o tom, že přednášky navštěvovaly... Vždy však bude právem akademického senátu návštěvu přednášek ženami zvláštním usnesením pro celou univerzitu vyloučiti..."*⁹³

Rakousko-Uhersko bylo ve svém jednání pomalé. Je možné se domnívat, že hlavním důvodem byla obava o narušení hospodářské rovnováhy státu, ztížením pracovního uplatnění pro muže, a tím oslabení jejich možnosti uzavírat sňatek. Ochranná politika byla jistě důležitější pohnutkou, než doznívající spory o vhodnosti ženského studia. Počátkem r. 1895 vyšlo v *Ženských listech* svolání o petici, jež zašle výbor *Minervy* říšskému sněmu, společně s výzvou *vlasteneckým jednotám českým*, aby tuto petici podpořily vypravením vlastních. Ve Vídni se jich sešlo z českých zemí celkem 68. Jednání proběhla 27. února, 8. června a 9. července,⁹⁴ bez patrnějšího výsledku. Vtipně dokumentuje těžkopádnost rozhodovacího procesu řeč hraběte Kounice na posledním ze jmenovaných sněmů tak, jak ji citují *Ženské listy*: *"...vše čeho bylo lze u věci té dosíci a co i nyní vyplýnulo z četných říšské rady došlých petic, obmezuje se na naději, že budou tázány lékařské fakulty, doporučují-li povolení ženského studia, a že zdání jejich bude říšské radě předloženo, ... že tedy věc se ještě nachází 'v stadiu předběžného studia anebo v studiu předběžného stadia' a že ji tento circulus vitiosus⁹⁵ obkličuje bez vyhlídky, že by z něho vyvážnouti mohla."*⁹⁶ Naráží také na vypsané konkurzy pro lékařky: *"...žijíce... v říši pravdě nepodobnosti, nacházíme zde vnitřní protivu, že se sice vypisují konkursy, že se však ženám nedostává, aby se na*

---

⁹¹ Tamtéž. s. 97.

⁹² Tamtéž.

⁹³ O universitních studiích ženských v Rakousku. ZL, 1895, s. 30.

⁹⁴ Na říšském sněmu podpořili proslovem studium poslanci Ervín Špindler, Josef Herold a Václav Kounic. Krásnohorská, E. Otázka ženského studia v Rakousku. ZL, 1895, s. 141.

⁹⁵ bludný kruh

⁹⁶ Krásnohorská, E. Otázka ženského studia v Rakousku. ZL, 1895, s. 143.

lékařky vzdělaly na domácích universitách."⁹⁷ Podporu získali proslovy našich poslanců i z kruhů rakouských poslanců a sdružení.

Minervistky byly v r. 1885 přijaty jako hospitantky, a to na univerzitě filozofické. Česká lékařská fakulta je odmítla a ony se obrátily na německou, kde byly ke studiu jako hospitantky přijaty profesorem Rablem. Přístup české lékařské fakulty byl hodnocen s posměchem, že *"...ministerské nařízení... dovoluje dívkám hospitovati jen v případech jednotlivých; žádost Minervistek patrně považována za případ hromadný... nalezly útočiště na medic. fakultě německé, neboť ta... se nerozpakovala užití své autonomie... a přijala hospitantky, nečiníc své dobré vůli překážek úzkostlivým výkladem slov zákona, jež pro takový případ znějí 'nur in den seltesten Fallen.'*"⁹⁸ Postup profesora Rabla, který Češky přijal mimo jiné proto, že ze zahraničí znal bezproblémové soužití studentů a studentek, kritizovaly sice některé radikální nacionální skupiny a dívky byly nazvány *fremdes Unkraut*,⁹⁹ nadále však jejich pobyt mezi studenty probíhal bez problémů.

V roce 1896 bylo povoleno ženské studium v Zalitavsku a císařským rozhodnutím dosazena Dr. šlechtična Rothová k úřednímu působení ve Vídni¹⁰⁰ na ústavu pro dcery c. a k. důstojníků. Byl přijat návrh dvorního rady Beera,¹⁰¹ který pouze vyjadřoval ochotu zlepšit podmínky pro ženské studium a nostrifikaci diplomů s příslibem, že rovnocenné studium žen se projednává. 23. března 1897¹⁰² vydalo *ministerstvo kultu a vyučování* dlouho očekávané povolení studia na filozofické fakultě za podmínek, že nejméně 18tileté dívky budou mít rakouské státní občanství a absolvovanou maturitní zkoušku. Za specifických podmínek pak bylo umožněno hospitování pro středoškolsky vzdělané ženy bez maturity. Lékařská fakulta zůstávala nadále uzavřená. Hájení mužských pracovních pozic bylo i výslovně zmiňováno v ministerské vyhlášce: *"...(ministerstvo) nemá však v úmyslu otevřítí dívkám beze všeho omezení přístup do všech pro potřeby mládeže mužské zařízených gymnasií i reálék a pak dále ke všem povoláním, které jsou již dostatečně neb až nadbytečně obsazena muži. Bylo by to spojeno s vážným nebezpečím pro tělesné uzpůsobení ženy a neprovedlo by se ani bez těžkého poškození muže, jehožto schopnost k výdělku by v zápasu se soutěží snadno mohla sklesnouti na míru, která by zůžila nebo*

---

⁹⁷ Tamtéž.

⁹⁸ Krásnohorská, E. Z kroniky ženského studia. ZL 1895, s. 202.

⁹⁹ Bohumila Pergerová. Z memoárů našich studentek. ZS, 1, 1897, s. 261. (Fremdes Unkraut- cizí koukol)

¹⁰⁰ Krásnohorská, E. Na prahu nového roku. ZL, 1896, s. 3.

¹⁰¹ Tamtéž.

¹⁰² Krásnohorská, E. Ženské studium vítězí. ZL, 1897, s. 91.

vyloučila možnost utvoření a výživy rodiny."¹⁰³ Definitivním vítězstvím bylo až přijetí žen ke studiu farmacie a především na lékařskou fakultu nařízením z 15. září 1900, které znamenalo i oficiální schválení k provozování lékařské praxe.¹⁰⁴

Proč žena nemůže studovat na vysoké škole

Ve sporu o přijetí dívek na univerzitu, obzvláště pak lékařskou fakultu, se strhla výměna názorů, která dokumentuje, jakou roli hrály představy o ženě a její povaze, vlastnostech a schopnostech. Po zaslání petice říšskému sněmu byla zdravotní radě předložena otázka, zda je vhodné ženám poskytnout medicínské vzdělání. Odpovědí byla publikace vídeňského dvorního rady Dr. Eduarda Alberta¹⁰⁵ *Die Frauen und das Studium der Medizin*, která se staví jednoznačně proti ženskému studiu, autor pouze navrhuje, že by mohly být pomocnicemi a ošetrovatelkami s elementárním lékařským vzděláním. Ve svém výkladu přitom vychází z osvícenské dichotomie muže jako bytosti kulturní a ženy- stvoření přírodního. Dle Alberta ženy, jako od přírody pasivní, duševně nikdy žádnou podstatnou práci nevykonají, jejich jediným cílem a potřebou je mít děti.¹⁰⁶ Tento spis vyvolal velkou odezvu ve veřejných i odborných kruzích; *The British Medical Journal* vydal článek s titulem *Kulturní zvíře profesor Albert na univerzitě vídeňské*, *Frankfurter Zeitung* označil jeho projev za "*hlas někoho ze sna se probouzejícího, okřikujícího od zadu sociálně politické hnutí, které jej dávno předběhlo*,"¹⁰⁷ *Wiener Sonn- und Montagszeitung* shrnul "*...prokázal dobré věci dobrou službu. Vystupuje... takovými argumenty, které nikoho nepředpojatého nenechají více v pochybnosti o tom, že jest povinností nejprimitivnější spravedlnosti, aby byla ženám otevřena cesta k veřejnému studiu medicíny*."¹⁰⁸ Přestože byla brožura vědeckým světem okřiknuta, ideje, které hlásala nebyly ani zdaleka mrtvé. Valná hromada českých mediků, která se sešla, aby prodiskutovala možné zaslání petice na podporu ženského studia, ukončila jednání o tomto tématu

¹⁰³ Krásnohorská, E. Ženské studium vítězí. ZL, 1897, s. 94.

¹⁰⁴ ZL, 1900, s. 201.

¹⁰⁵ Eduard Albert (1841-1900) významný chirurg českého původu působící ve Vídni, vydal několik odborných publikací, psal básně a překládal, mezi jeho přátele patřili např. T.G. Masaryk nebo Jaroslav Vrchlický.

¹⁰⁶ Krásnohorská, E. Z kroniky ženského studia. ZL, 1895, s. 204.

¹⁰⁷ Tamtéž... s. 205.

¹⁰⁸ Tamtéž.

slovy: *"Pravdou je, že... nemohou všechny ženy zaujati to postavení, jež určeno jest ženě zákonem přírody; býti družkou mužovou, matkou a vychovatelkou. Jest však v zájmu společnosti lidské, aby zůstala základem její molekula, sestávající z muže a ženy, (jak se významně vyjádřil prof. Albert)..."*¹⁰⁹

Ve Vídni vydání brožury následovala rozprava na schůzi *Všeobecného rakouského ženského spolku*, na níž pozvaný profesor, kromě zdůraznění nezbytnosti umožnění studia ženám z důvodů sociálních, vyslovil domněnku, že *"Obavy kruhů lékařských před ženskou konkurencí jsou přehnané, budeť přece jen málo žen, jež takového cíle dosáhnou. V některých oborech, tak v chirurgii, nedosáhnou ženy nikdy zručnosti muže. Naproti tomu budou přispívati ku zachování ženské stydlivosti a tu mohou hráti důležitou úlohu."*¹¹⁰ Z materiálů nevyplývá, že by se na schůzi jeho projev setkal s jiným přijetím, než uznáním. Zažitý koncept ženy, jejíž povinností je především pečovat o rodinu a domácnost, a která disponuje charakteristickými vlastnostmi, jež se příliš nehodí do pracovního procesu, se prolíná názorovým spektrem. Marie Ebner z Eschenbachu¹¹¹ komentovala představy o ženě, jež brožura vyjadřovala, slovy: *"Skutečně se zdá, že my všechny s menšími hlavami... jsme mu povinny díkem, neboť udeřil tak silně- a vyburcoval leccos, co by bylo ještě tiše spalo."*¹¹²

Že byla otázka univerzitního studia především otázkou konkurenčního boje, dokazují výsledky dotazníku, který byl zaslán jednotlivým fakultám. *„Teologové, právníci a filosofové posílají ženu na medicínu, a jsou plně přesvědčeni, o potřebě ženských a dětských lékařek. Lékaři je zase posílají na filosofii a historikové jsou jim radou, aby raději uchýlily se na průmyslové školy!“*¹¹³

Jen výjimečně byl hlas podporující ženské hnutí v otázce studia veden prostým právem na rovnoprávnost, bez zmínění nutnosti s ohledem na sociální podmínky. Takové podpory se dostalo ženám např. od německého spisovatele Ludwiga Fuldy: *"Pro mne utváří se otázka takto: Jest dovoleno zakazovati zásadně větší polovině lidstva, by učila se čemusi důkladně, předpokládajíc, že cítí k tomu zálibu a snahu?"*¹¹⁴ Také z prostředí studentek se ozývaly přímé a nejmoderněji pojaté názory: *"Máli jen muž právo k existenci a žena nikoliv, jen muž právo, aby využítkoval své schopnosti ve prospěch obecný i vlastní, a když se toto právo ženě"*

¹⁰⁹ Krásnohorská, E. Z kroniky ženského studia. ZL, 1895, s. 207.

¹¹⁰ Tamtéž.

¹¹¹ Marie Ebner baronka z Eschenbachu (1830-1916), výrazná německá spisovatelka, srovnávána např. s Boženou Němcovou

¹¹² Krásnohorská, E. Z kroniky ženského studia v Rakousku. ZL, 1895, s. 206.

¹¹³ Akademická žena. ZS, 1, 1896, s. 57.

¹¹⁴ Fulda, L. O způsobilosti ženině pro vyšší studium. ZS, 1, 1896, s. 21.

upírá, z jakého spravedlivého důvodu jest to možno."¹¹⁵ Za povšimnutí zde stojí, že zmiňují i *prospěch vlastní*, což je v českém prostředí konce 19. století málo obvyklé.

Koncept ženy 19. století v boji o ženské studium

Osvícenské ideje měly pro ženy ambivalentní význam. Na jedné straně přinesly myšlenku práva jednotlivce na rovnocenné postavení a na straně druhé zdůraznění rozdílů mezi pohlavími, idealizaci mateřství, rodiny a rodinného krbu. V 19. století našly tyto představy vstřícné podhoubí díky sociálnímu kontextu. Významně byly podpořeny také medicínským bádáním, které, plně v rukou mužů, definovalo ženu jako slabší, citlivější, s jemnější nervovou soustavou, menším mozkiem a zdůraznilo reprodukční funkce a jejich vliv na ženské zdraví fyzické i duševní. Přirozené reprodukční funkce byly shledány omezujícími a žena začala být vnímána jako tělesně *nemocná*. Její fyzická slabost byla snadno vztažena i na slabost duševní. Věda ospravedlnila to, co osvícenství formulovalo v rámci teorie oddělených sfér a rozdíly, které odlišovaly pohlaví se staly určujícími pro společenské jednání a chování. Koncem 19. století tento model vnímání ženské odlišnosti pomalu dozníval, ale pro současníky měl sílu zažitých vzorců jednání a chování.

V časopise lékařské francouzské akademie *La médecine moderne* uvádí její dopisovatel jako důvody nezpůsobilosti žen ke studiu lékařství komplexní koncept ženy tak, jak byl závazný po většinu 19. století pro střední vrstvy. *"Některé nemoudré ženy usilují přizpůsobiti se k činnosti muže a zápasiti s ním o kariéru; většina rozváznějších zůstává ve své domácnosti, pod záštitou klidu, zachovávajíc své vrozené vlastnosti fyzické křehkosti a citlivosti. Tyto ženy jsou na svém místě. Podstatným úkolem ženy jest mateřství. Ženou nejvznešenější, ženou královskou bude ona, která plniti bude nejšlechtněji povinnosti mateřské a bude míti největší poklad něžných citů oddaných tomuto úkolu: dobrotu, starostlivost, něžnost, láska- to jsou základní ctnosti, jež žena chová.... Žena jest středem rodiny, okolo něhož se otáčí štěstí a blaho mužovo a dětí."*¹¹⁶ Ve sborníku statí *Akademická žena* je jako příčina odporu proti změně postavení ženy

¹¹⁵ Petice o ženské studium. ZL, 1895, s.232.

¹¹⁶ Hovorková, Z. O nezpůsobilosti žen k lékařství. ZS, 4, 1898, s. 102.

viděna „v hluboce zakořeněném, století trvajícím ideálu ženy, který výhradně staví ji v prostředí dětské jizby.“¹¹⁷

Fyzická nezpůsobilost žen

Jedním z argumentů proti ženskému studiu a ženské práci vůbec, byla jejich fyzická slabost. Nehledě na fakt, že v dělnickém prostředí pracovaly ženy se stejným nasazením jako muži, v intelektuálním světě jim byl upírán nárok na vzdělání a povolání z důvodů jejich tělesných omezení. Kromě jasné obavy z konkurence zde svoji roli patrně sehrál i fakt, že ženy středních stavů byly reálně slabé zdravotní kondice, což je možné přiřknout nezdravému způsobu života.¹¹⁸ Vliv nedostatku pohybu, nošení těžkých oděvů a korzetů i sama módnost unylého a křehkého vzhledu, jen zpětně potvrzovaly argumenty vědecké obce. Největší spory se odehrály v otázce přijetí na lékařskou fakultu, kde patrně muži vnímali ženy jako největší možnou konkurenci, obzvláště v ženských a dětských oborech. Proto nalezneme vyjádření, že "*K chirurgickým a obsáhlejším gynaekologickým operacím jest... lékařka tělesně příliš slába... povolání lékařské vyžaduje značného tělesného namáhání...*"¹¹⁹ O tělesné slabosti a možné újmě, která by vznikla ženám vykonáváním povolání, se zmiňuje i výše uvedené ministerské nařízení z r. 1900. Zdravotnické námitky vyvracel např. příspěvek poukazující na poměry v Americe "*kde za náležité životosprávy a tělesného cviku dívky od 18. do 20. roku zcela bez škody systematicky se učí.*"¹²⁰

---

¹¹⁷ Akademická žena. ZS, 1, 1896, s. 38.

¹¹⁸ Tělocvik a sport jako součást zdravého způsobu života a souvislost nedostatku pohybu a zdravotního stavu dívek již ale v druhé polovině 19. století byla diskutována., od roku 1862 existoval ženský prapor Sokola a Klemeňa Hanušová v r. 1869 založila Tělocvičný spolek paní a dívek pražských

¹¹⁹ Kronikář. Němečtí lékaři ženy k povolání svému připustiti nechtějí. ZL, 1897, s. 165.

¹²⁰ Akademická žena. ZS, 1, 1896, s. 38.

Mentální nezpůsobilost žen

Pochybnosti o mentální způsobilosti žen se netýkaly pouze studia samotného, ale i schopnosti využít získané vědomosti v praxi. Radikální odpůrci představují ženy především jako bytosti, které jsou přinejlepším schopny se mechanicky naučit požadovanou dávku vědomostí nutných k zakončení studia, ale i zde panují obavy, že přípuštěním žen na univerzity by "*niveau vzdělání jimi sníženo bylo. ...klesla by vážnost stavu lékařského.*"¹²¹ I po dokončení studií jsou ženy výrazně omezeny tím, že neumí správně použít nabyté vědomosti. Jsou pouze schopny plnit předepsané metody léčby, postupovat podle ověřených předpisů, ale nemají schopnost vytvářet vlastní myšlenkové koncepce. Nehodí se tak vůbec k vědecké činnosti; tento argument používají jak nepřátelé ženských studií, tak jej zmiňují i někteří zastánci. Americký lékař Jacobi ve své obhajobě píše: "*Je... jisto, že ženy nepomýšlejí na to státi se ..Virchowem. Úmyslem jejich jest zajistiti si živobytí a býti přítom na prospěch člověčenstvu.*"¹²² Jako jeden z hlavních rozdílů ženského a mužského myšlení se uvádělo, že žena je pouze schopna analýzy, nikoliv syntézy, což jí uzavírá možnosti vědecké práce. Úspěchy žen ve vědeckém světě však již byly patrné. V odpověď na výzkum o vhodnosti studia žen žádný z matematiků nebyl proti, patrně díky Soně Kowalevské, matematik Weyer zaslal namísto pojednání pouze seznam 21 žen, které vynikly jako badatelky v matematice, fyzice a astronomii.¹²³ Dosažené úspěchy vědecké činnosti žen na poli patologie však jejich kolega degraduje tvrzením, že "*V povaze ženského ducha leží analyza.. Práce, které ženy na poli pathologie vykonaly, jsou pouhý podrobný a ostrovtípný rozbor, asi takový, jakým v obyčejném životě žena rozebírá nedostatky...oděvů svých družek, jež pozoruje okamihem... Umí však pouze chodit vyšlapanými stezkami.*"¹²⁴ Reakce studentky lékařství na výše uvedený článek obsahuje realistické odmítnutí závažnosti podobného argumentu jako překážky umožnit vstup na univerzitu, přestože připouští možnou odlišnost v myšlení a jednání: "*..přisvědčte upřímně, znal jste jich mnoho, mezi svými kollegy a žáky jichž jméno bude nesmrtelné po jejich smrti? A přece to byli počestní a svědomití pracovníci. Měl byste se oprávněným říci jim: Milí přátelé, bylo by lépe,*

¹²¹ Kronikář. Němečtí lékaři ženy k povolání svému připustiti nechtějí. ZL, 1897, s. 165.

¹²² Jak soudí o lékařkách proslulý americký lékař. ZL, 1896, s. 196.

¹²³ Akademická žena. ZS, 1, 1896, s. 57.

¹²⁴ Hovorková, Z. O nezpůsobilosti žen k lékařství. ZS, 4, 1898, s. 102.

*abyste se stali obchodníky se zbožím osadním než ošetřovati nemocné?*¹²⁵ Absence schopnosti syntézy však byla vytýkána i v souvislosti s léčením pacientů. Lékařky prý mohou správně diagnostikovat onemocnění, ale je pro ně obtížné navrhnout správnou léčbu.

Citlivost žen

Na představu ženy jako fyzicky a duševně slabší logicky navazoval obraz ženy, jejíchž citů se může snadno dotknout jakýkoliv silnější vnější podnět. Její jemnější nervy ji prý činily citlivější, reprodukční cyklus náchylnější k psychické labilitě a nepředvídaným reakcím. Jeden francouzský lékař r. 1890 popsal, že stav menstrující ženy sahá *"od lehké psychózy až k absolutní nezodpovědnosti."*¹²⁶ Opět mohly tyto námitky být zpětně potvrzované velkým množstvím žen středních stavů, trpících neurózami a hysterií, jejíž výzkum byl v té době předmětem zájmu neurologů a psychiatrů. Že ženy upadaly do podobných stavů především díky své uzavřenosti a tím způsobené frustraci, která našla únik v nemoci, byl výklad, jehož reflexe 19. století ještě nebylo schopno. Pečeť přecitlivělých a nevypočitatelných stvoření jim především v 2. pol. 19. století byla přiřknuta a zůstala jim. Podobným onemocněním se nevyhnuly ani některé radikální představitelky emancipačního hnutí,¹²⁷ což mohlo sloužit jako snadný důkaz, že emancipační hnutí je jev, který vedou psychicky narušené ženy a postrádá relevantnost závažné sociální otázky.

Pro přijetí žen na univerzitu byly závažnější argumenty tvrdící, že žena díky své citlivosti neumí adekvátně, racionálně a efektivně posoudit vzniklé situace, které vyžadují rychlé a rozumové jednání: *"Žena jest výstředně citliva a tím nezpůsobilá, aby ovládala úsudek; bude jí vždy chybět chladnokrevnost v nepředvídaných okolnostech, rozhodnost a smělost v naléhajícím nebezpečí, důkazy to mravní síly."*¹²⁸ Některé názory se pouze dotýkaly konkrétních jevů, s nimiž se setkávají studenti medicíny, a které byly považované za pro ženy příliš těžko emocionálně únosné. Studentka odpovídá: *"A také žádná z nás při nějakém*

¹²⁵ Hovorková, Z. O nezpůsoblosti žen k lékařství. ZS, 4, 1898, s. 113.

¹²⁶ Abramsová, Lynn. *Zrození moderní ženy. Evropa 1789-1918*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005. s. 29.

¹²⁷ Za nejslavnější „hysterku“ v dějinách psychologie je považována Bertha Pappenheimová, známější pod pseudonymem Anna O., pod kterým byl její případ publikován v odborné literatuře. Byla jednou z výrazných představitelk německého emancipačního hnutí a sociální práce.

¹²⁸ Hovorková, Z. O nezpůsoblosti žen k lékařství. ZS, 4, 1898, s. 102.

*hrůzostrašném pohledu neomdlela, ani se neuskutečnily obavy skryté v ironickém přání 'Gute Mahlzeit', jež nám po anatomických nebo patologických přednáškách konaných v poledne zdvořilí páni kollegové časem vyslovovali."*¹²⁹ Na útok, že citlivé ženy budou těžko snášet náročnost povolání, protože vyžaduje sílu, bez výkyvů, způsobených mentálními a fyzickými indispozicemi, odpovídá: *"...myslíte, že žena, která by byla jen nesmírně citlivou, oddanou, milující a něžnou, našla by v sobě potřebné síly, aby se brala přímou cestou a přese všechny překážky k cíli, který si vytkla?"*¹³⁰

Druhá varianta pohledu na vhodnost studia medicíny pro ženy vnímala jejich citlivost jako klad. Lékařky jsou představované jako citlivější, soucítící, a proto vhodné k vykonávání tohoto povolání. Charakteristické ženské vlastnosti, které ženy měly i v rámci rodiny a při výchově dětí, a díky nimž byly prozatím uznány pouze jako vhodné učitelky a pečovatelky, byly rozšířeny i do oblasti medicíny. Tento prvek s ochotou přijaly i ženy při obhajobě svých požadavků: *"a právě, že jest u ženy ten soucit na nejvyšším stupni vyvinut, proto může na základě toho býti výtečnou lékařkou."*¹³¹

Etické hledisko

Další zbraní, která figurovala v odmítání žen na univerzitách bylo společné studium dívek se studenty, přestože praxe ukazovala, že problémy nepřináší. O pobytu na německé pražské lékařské fakultě podává svědectví jedna ze studentek: *"Co se však osobních styků týká, lze říci, že studenti celkem přijali moderní anxiomata svobody vědy a práva svobodné volby povolání i pro ženy."*¹³² V tisku je zmiňováno příkladné chování německých kolegů k hospitujícím Čechám *"toliko jim českého hovorů netrpí."*¹³³ Na české filozofické fakultě je naopak shledáno, že *"..medikové čeští přicházejíce do... přednášek, ..chovají se k nim (Minervistkám) se všemožnou hrubostí."*¹³⁴ Studentka fakulty komentuje dění na české akademické půdě: *"Tehda byly dva hlavní tábory v českém studentstvu: 'pokrokový' a 'neodvislý'.*

¹²⁹ Bergerová, B. Z. memoírů našich studentek. ZS, 1, 1896, s. 262.

¹³⁰ Hovorková, Z. O nezpůsobilosti žen k lékařství. ZS, 4, 1898, s. 113.

¹³¹ Tamtéž. s. 126.

¹³² Bergerová, B. Z. memoírů našich studentek. ZS, 1, 1896, s. 261.

¹³³ Krásnohorská, E. Z. kroniky ženského studia v Rakousku. ZL, 1895, s. 203.

¹³⁴ Tamtéž.

Prvý řídil se světle zásad moderních...druhý byl zaujat proti novodobým ženským snahám a dával svou nelibost také na jevo. ¹³⁵ Jednalo se však spíše o hájení vlastního teritoria, než o věcnou argumentaci. ¹³⁶ Neochota pražské lékařské fakulty a jejích studentů byla patrná od začátku. Společnou práci se studenty a vliv na oboustranné vztahy si pochvaluje studentka: *"Dívka stane se resolutnější, samostatnější...vzájemná upjatost mizí, pokrytectví mizí, chlad mizí, vzniká porozumění a úcta"* ¹³⁷

I zastánci ženských studií se často neubránili předsudku, že určité oblasti medicínského studia jsou citlivou záležitostí a mohly by ohrozit ženský stud, resp. ve společném kolektivu by mohlo dojít k narušení představy o něm: *"Jest věci dosud spornou, zdali potřebné studium lékařské z důvodů esthetických měly by konati dámy společně s muži. Nemluvím o tom, že krásná neb kyprá mladá dáma obyčejně oddaluje pozornost studentů od přednášky. Avšak nezdá se mi... pěkným, když mladá dáma v anatomickém sále před muži mrtvolu rozebírá aneb na klinice kožních nemocí prohlídkou mužů se obírá.* ¹³⁸ Navrhují, aby některá kollegia probíhala z těchto důvodů odděleně. Největší obavy vzbuzují právě anatomické pitvy a klinické sledování kožních nemocí. Ti, kteří měli dlouhodobější zkušenost smíšeného studia, se jej jednoznačně zastávali. Všimli si nejen zjemnění chování u mediků, ale i soutěživosti, která měla na výuku vliv. Švýcarští profesori se v anketě vyjadřují, že: *"Nikdy tak mnoho a tak dobře se v laboratoři nepracovalo, nikdy se tam neozýval tón tak slušný jako nyní."* ¹³⁹ Ostře se proti námitkám veřejnosti ohrazuje i Bohumila Pelgerová, česká studentka na německé univerzitě: *"Naopak však společné studium mužů a žen nemá z materiálního ani z morálního stanoviska skutečných závad, nýbrž výhody. Kdo by tvrdil opak, byl by buď špatně zpraven o tom, co se může dít v universitní posluchárně, ve skutečně vzdělané společnosti mladých mužů a žen...Táží se úzkostlivých mravokárců: Jest mravnější, naslouchají-li vzdělané dívky vážným vědeckým pravdám ve stejnorodé společnosti mužské, či holdují-li společně s muži společenským lžím?"* ¹⁴⁰

Etické hledisko se objevilo i při posuzování faktu, že lékařky jsou nejvhodnější pro výkon povolání mezi ženami, kterým často ostych brání, aby se svěřili muži- lékaři, a proto jsou často případy zanedbané, které je již obtížné medicínsky řešit. Obhájci i samy ženy si tento fakt uvědomovali. Morální a etické zábrany ve společnosti nebylo

¹³⁵ Bergerová, B. Z memoírů našich studentek. ZS, 1, 1896, s. 261.

¹³⁶ Roli hrála i neznalost, jak s novými kolegyněmi jednat. Oddělená školní výchova přirozeným kontaktům obou pohlaví příliš nepřispívala.

¹³⁷ Stav ženského studia medicínského u nás. (Hlas z kruhu studentek). ZS, 2, 1897, s. 283.

¹³⁸ Vyšší ženské studium a vědecká činnost žen. ZS, 1, 1896, s. 88.

¹³⁹ Akademická žena. ZS, 1, 1896, s. 34.

¹⁴⁰ Stav ženského studia medicínského u nás. (Hlas z kruhu studentek). ZS, 2, 1897, s. 282.

možné změnit a k nešťastnému otálení docházelo často. *"Působení lékařek bylo by nezměrným dobrodiním již pro ušetření ženského ostychu a studu, kterýž bývá přechoasto příčinou, že se jde k lékaři, až již je příliš pozdě."*¹⁴¹

Žena jako základ rodiny

Nejen odpůrci, ale i mnozí zastánci ženského studia poukazovali také na fakt, že rodina je základní stavební prvek společnosti. Pokud by studující a pracující ženě její povinnosti zabránily uzavřít sňatek a mít děti, *"...Jest přece obava leckdes dosti silná před tzv. atomizováním lidské společnosti."*¹⁴² Zmiňuje ji např. profesor Albert, odvolávají se na ní pražští studenti a Ženské listy uvádí i statistiku ze Spojených států, kde *"...je konstatováno, že žen studovavších na kolegiiích ženských vdává se méně než v druhých."*¹⁴³ Statistika uvedla, že ze studovaných žen ve věku od 25 do 40 let se vdá 54%, kdežto amerických žen vůbec 90%.¹⁴⁴ Profesorky a učitelky uzavíraly méně sňatků, než advokátky a lékařky, což bylo uváděno do souvislosti s tím, že *"zaměstnání jejich značnou měrou vyhovuje jejich mateřskému instinktu."*¹⁴⁵

Ženské vzdělávání střední a obecné

Historický nástin

Od dob tereziánských reforem byla školní docházka povinná pro dívky i chlapce od šesti do dvanácti let. Zákon dovoloval nahradit pravidelnou návštěvu školy vyučováním doma. Ve středních vrstvách byla často výchova dívek svěřena do rukou

---

¹⁴¹ Petice o ženské studium. ZL, 1895, s. 231.

¹⁴² Akademická žena. ZS, 1, 1896, s. 57.

¹⁴³ Sňatky studovaných žen. ZL, 1896, s. 155.

¹⁴⁴ Tamtéž.

¹⁴⁵ Tamtéž.

soukromých učitelů nebo ústavů.¹⁴⁶ Vzdělávání dívek se ale obecně nebralo příliš vážně, směřovalo k tomu, aby se dívka provdala, byla schopna být dobrou hospodyní a reprezentovat svého muže.¹⁴⁷ Tento model se objevuje běžně koncem 19. století. Ještě v roce 1904 při své přednášce v Brně horlí Masaryk svou přiléhavou mluvou proti tradiční představě měšťanské výchovy dívek: "Skutečně to směšné a škaredé lapání muže, to nemožné vychování k domácnosti, jakého se našim patricijským dcerkám dostává- trochu němčiny, frančiny, bříinkání na klavír, šití a střádání výbavy- jak je to nepraktické, hloupé, ponižující! A k tomu všemu: jak to vysiluje ženy nadanější, jemnější a myslivější...."¹⁴⁸

Stoupající tlak demografických okolností způsobil, že od 30tých, 40tých let 19. století se postupně zvyšovalo pochopení pro dívčí studium a zakládaly se první soukromé ženské střední školy.¹⁴⁹ Po roce 1848 převzalo správu výuky na školách nově vzniklé ministerstvo kultu a vyučování. Politické uvolnění v 60tých letech ovlivnilo i české školství. V roce 1863 byla v Praze založena *Vyšší dívčí škola*, která přes svoji lepší úroveň také nepřipravovala dívky k samostatnému povolání. Tuto mezeru vyplnily až průmyslové školy, vzniklé nejprve z iniciativ jednotlivých spolků, o nichž pojednávám níže (kapitola: Ženská povolání). V souvislosti se zákonem z r. 1869, podle kterého mohly i v chlapeckých třídách vyučovat učitelky, byl v témže roce založen čtyřletý *Ústav ke vzdělávání učitelek*.

Skutečným mezníkem dívčího středoškolského vzdělávání bylo až založení dívčího gymnázia *Minerva* v roce 1890. Dříve sice mohly dívky skládat maturitní zkoušky na chlapeckém gymnáziu; gymnaziální učební osnovy však byly chápány jako předstupeň ke studiu na univerzitě. Znalosti, které zde mohly ženy získat se považovaly pro ženu za zbytečné. Když se Eliška Krásnohorská snažila získat podporu pro založení dívčího gymnázia u českých poslanců národního sněmu, narážela zprvu na velký odpor

---

¹⁴⁶ Do školy pak docházely jen na přezkoušení. V *lepších* rodinách často nejprve docházel do rodiny učitel literních předmětů, později učitel hudby, francouzštiny nebo kreslení. Velký důraz se ovšem kladl na praktické dovednosti, za samozřejmost se považovalo, že dívka bude umět vařit, vést domácnost. Na dívčí domácí výchovu mohl navazovat pobyt v některém z dívčích ústavů.

¹⁴⁷ Obecné a měšťanské školy neposkytovaly žádné speciální znalosti, jež by dívkám mohly umožnit samostatnou obživu.

¹⁴⁸ Masaryk a ženy. *Sborník k 80. narozeninám prvního presidenta Republiky Československé T.G. Masaryka*. Díl 1. Ženská národní rada v Praze, 1930. s. 64.

¹⁴⁹ Např. *Budeč* Karla Slavoje Amerlinga, kde bylo od r. 1843 dívčí oddělení, soukromý dívčí ústav Bohuslavy Rajske nebo Amerlingovy manželky, působící až do r. 1870. Historii soudobého školství a jednotlivých soukromých škol je složitá, proto zmiňuji jen základní údaje. Podrobné informace podává například Bahenská, Marie. *Počátky emancipace v Čechách: Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*. Praha: Libri: Slon, 2005. 175 s. nebo Šafránek, Jan. *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů*. Praha: Maticе česká, 1913-1918, 2 sv., 455 s.

a nesouhlas. Ve většině publikací, věnujících se tomuto tématu, je citována její vzpomínka na toto období: "...ředitel státního ústavu pro vzdělání učitelek Hrys, potkav mne na nábřeží, zastavil mě, a zvedaje ruku k červánkové záplavě nad Hradčany, věstil mně: 'Bůh vás bude trestati za hříchy proti zákonům odvěkým'..."¹⁵⁰ Studující ženy byly pro muže ohrožením nejen pro narušení tradičních společenských rolí, ale i budoucí konkurencí. Muži středních vrstev nebyli až do založení Minervy vystaveni přímější hrozbě, že se budou muset podělit se ženami o místo na pracovním trhu. I když rozsah výuky na Minervě byl rovnocenný osnovám na gymnáziích, přesto musely maturitní zkoušky dívek až do roku 1907 probíhat na chlapeckých školách. Absolventky většinou zůstaly svobodné a vzdělání se snažily uplatnit v učitelských oborech nebo později na univerzitě. Požadavek celibátu pro učitelské povolání nebyl jedinou překážkou uzavření sňatku. Kromě dalších důvodů hrálo roli i to, že o vzdělané ženy nebyl velký zájem. Dobové karikatury a vtipy svědčí o tom, že vzdělání bylo pro ženu sklonku 19. století spíše přítěží a teprve prolomení odporu ke studiu na univerzitě dávalo tušit, že se postavení ženy a její možnosti budou měnit.

Střední ženské vzdělávání, které nezískalo státní podporu ani po přijetí maturantek na vysokou školu, procházelo koncem století složitým rozhodováním. S výjimkou Minervy, která byla předstupněm studia na univerzitě, nebylo zcela jasné, jaký význam a užitek má pro středoškolské vzdělání pro dívky a jakým směrem by se výchova dívek měla nadále ubírat. Povolání, jež jim byla dostupná, bylo stále velice málo, většina z nich se věnovala učitelským a vychovatelským oborům. Ke slovu se opět dostala představa dívky, jež je určena především k životu v rodině a domácí práci.

Výchova žen

Ženský svět v roce 1896 uvedl rozsáhlý článek Miloslavy Procházkové¹⁵¹ *Proč a jak jest žádoucnou doplniti školní dívčí výchovu*. Na psychologicky nosné postřehy o významu výchovy dětí pro společnost navazuje výkladem o významu mateřské role a

¹⁵⁰ Citace in: Lenderová, Milena. K hříchu i k modlitbě: Žena v minulém století. Praha: Mladá fronta, 1999. s. 68.

¹⁵¹ Studovala na učitelském ústavu v Praze a byla redaktorkou čtrnáctidenníku Domáci hospodyně.

jejím vlivu. Vychází z předpokladu, že na dětskou výchovu má vliv především matka. Protože *"...ona jest v domácnosti magnetem všech srdcí a hvězdou všech očí..."*¹⁵² Z důležitosti jejího vlivu pak vyvozuje veškeré kvality, jež má mít matka jako vychovatelka. Protože *"...mysl vychovatelova má býti u přítomnosti dítek vždy jasná a pružná, aby snáze dítkám se přizpůsobila a jejich přáním a potřebám vyhovovala, K tomu arci také třeba trpělivosti. Trpělivost jest však spíše údělem ženské než mužské pleti, jsouc mimo to ještě podporována větším ostrovtipem..."*¹⁵³ Muž prý je pro výchovu dětí nevhodný, protože *"...jakého... nadlidského přemáhání žádalo by, kdyby otec každý nepřiznivý vliv svého povolání...vždy rychle se sebe setřítí měl...To by bylo od něho příliš mnoho žádáno a také zbytečno..."*¹⁵⁴ K řádné výchově dětí tedy postačuje žena. V prvním sledovaném období let 1895-1900 je Vít Kellner jediný, který zmiňuje i význam otcovské role pro rodinu. Nezpochybňuje význam rodiny a mateřství, jež považuje za přirozený, ale ne jediný způsob životního naplnění ženy a upozorňuje, že existuje i *"úkol otecký,"*¹⁵⁵ a že povinnosti muže v rodině jsou rovnocenné. V kontrastu s věcným a kritickým slohem *Ženského obzoru* je s podivem, že *Ženský svět*, profilující se jako modernější platforma ženského hnutí, dal takové množství prostoru pisatelce, jejíž text byl přeplněný frázemi, které stavěly ženu do podřízené polohy poslušné a výkonné domácí hospodyně. Již úvodní strana jejího článku o vzdělání obsahuje několik obrátů, které poutají ženu k rodinnému krbu. Jeden ze vstupních *akordů* článku zní: *"Pravé povolání ženy je státi se matkou a příroda již sama naznačila cesty a meze, kterými se má žena bráti k vznešenému svému cíli a úkolu...Má-li však žena matka v oboru tom prokázati člověčenstvu platnou službu, má-li pochopiti své úkoly, musí nabýti odborného vzdělání neb důkladného poučení..."*¹⁵⁶

Nároky kladené na ženu při výchově dětí, pramenící z předpokladu, že *"...co z dítěte jednou býti má, to podstatně řídí se vychováním a příkladem, kterého se mu od matky, jako prvního a nejdůležitějšího vychovatele dostane,"*¹⁵⁷ ji ovšem zahlcují povinnostmi a obrovskou mírou zodpovědnosti. Protože muž je, v jejím podání, z výchovy dětí prakticky vyloučen *"...jest nevyhnutelno, aby muži po boku stála žena ušlechtilá, vzdělaná a mravně pevná."*¹⁵⁸ Pisatelka shledává současnou výchovu ženské mládeže nedostatečnou a nevyhovující, dokonce zdraví škodlivou. Upozorňuje na fakt, že nepřiměřená

¹⁵² Procházková, M. Proč a jak jest žádoucí doplniti školní dívčí výchovu. ZS, 1, 1896, s. 2.

¹⁵³ Tamtéž. s. 3.

¹⁵⁴ Tamtéž.

¹⁵⁵ Verus. Ženy a učitelství. ZO, 1896, s. 135.

¹⁵⁶ Procházková, M. Proč a jak jest žádoucí doplniti školní dívčí výchovu. ZS, 1, 1896, s. 204.

¹⁵⁷ Tamtéž. s. 2.

¹⁵⁸ Tamtéž. s. 3.

středoškolská výuka dívky vysiluje a *"...mladé dívky, které byly třeba do 12-14 let normálního rozvoje zdravý, svěží, začínají pojednou slábnouti a blednouti, jeví se na nich známky nervosity, ochablosti, náchylnosti ke křečím, nechuti k jídlu a špatnému zažívání, zkrátka dostavuje se u nich chudokrevnost a konečně blednička."*¹⁵⁹ Příčiny nevidí nikde jinde, než v průměru výuky ve škole. Podobná vyjádření nalezneme i jinde. Velký zájem, ve všech sledovaných listech negativní, vzbudila práce učitelky Elišky Engelhardové, jež byla oceněna v soutěži na počest Pestalozziho ve Vídni. Kandidátky učitelství, jsou podle ní *"oběti vzdělání."*¹⁶⁰ Dívka má podle ní *"něžnější a dráždivější nervy než muž a trpí přílišně studiem spadajícím u ní do dob největšího rozvoje od r. 15. do r. 19."*¹⁶¹ Vít Kellner reaguje opět nejzdařilejší analýzou a mimo jiné věcně namítá, že *"...i muži svědčí více čilý tělesný pohyb než sedění. I mužský student se od 15-19 roku rozvíjí tělesně, také on bývá nevrlý, mdlý, udřený, bledý, studuje-li neúnavně ke zkoušce. Či jsou tu ženy jen k tanci a radosti, mají jen to příjemné poznání a mužům ponechati to nepříjemné?"*¹⁶²

Miloslava Procházková vidí řešení v zavedení praktických cvičení na středních měšťanských a vyšších dívčích školách, která by se střídala s výukou ve třídách.. Navrhuje úpravu školních osnov, které by zařadily domácí práce. Protože by tím výrazně vzrostl počet učebních hodin, mohla by být školní docházka dívek prodloužena o rok až dva. To vše s jediným cílem, vychovat řádné hospodyňky a matky, protože *"...pokud nepůjde v dívčích školách ruku v ruce praktické vzdělání s duševním, to jest pokud nebude s dívčími školami spojena vzorná domácnost s dostatečnými návody a pokyny ve zdravotnictví a vychovatelství...potud nevyhoví dívčí školy svému poslání."*¹⁶³ Školy se podle ní musí upravit tak, aby *"dívku pro její budoucí přirozené povolání všemi potřebnými vědomostmi a dovednostmi tak obrnily, jak obrnění vycházejí mladí mužové z různých odborných škol."*¹⁶⁴ Doplnila by ženskou výchovu i o základní studium medicíny, aby matky dokázaly ošetřovat vhodně své děti i samy sebe: *"...nechci tím nijak tvrditi, že by každá vdaná žena měla studovati medicínu, ...ale že by ženy odbornicky vzdělány byly tak, že by přispěti mohly první radou a pomocí svým dětem a svému pohlaví v těch nemocech, ve kterých se ženy před mužskými lékaři ostýchají..."*¹⁶⁵

¹⁵⁹ Procházková, M. Proč a jak jest žádoucí doplniti školní dívčí výchovu. ZS, 1, 1896, s. 52.

¹⁶⁰ Verus. Ženy a učitelství. ZO, 1896, s. 135.

¹⁶¹ Tamtéž.

¹⁶² Tamtéž.

¹⁶³ Procházková, M. Proč a jak jest žádoucí doplniti školní dívčí výchovu. ZS, 1, 1896, s. 23.

¹⁶⁴ Tamtéž.. s. 22.

¹⁶⁵ Tamtéž.. s. 205.

Zavedla by i povinné kurzy ošetřování a stravování nemocných. Odvolává se na úspěch kurzů, jež pořádala Anna Bayerová v Bernu. Zde se ovšem jednalo o volně přístupné přednášky pro širokou veřejnost, s cílem dát i nižším vrstvám společnosti možnost dodržet základní hygienická opatření. Schopnosti žen k výchování dětí by měly být podpořeny i o vychovatelské kurzy, jejichž zaměření dělí do 4 kategorií: význam rodinného života a povinnosti s ním spojené, důležitost domácí výchovy, správný poměr otce a matky (vzájemný) s ohledem na děti, péče o duševní a tělesné dispozice dětí.¹⁶⁶ Matka má být pro své děti *"vždy čistou a neposkvrněnou světicí."*¹⁶⁷ Pod množstvím doporučení, jak správně plnit povinnosti matky, která jsou v obsáhlé stati uvedena, nalezneme i návod, jak může žena podobný úkol správně unést: *"...žena ušlechtilá, prozřavého vzdělaného ducha jest schopna, aby svůj vážný a nesnadný úkol jako matka náležitě pojala a vyplnila a jeho vyplněním sama sebe uspokojila."*¹⁶⁸ Pasáž o správném vedení domácnosti otvírá citátem spisovatelky Sturzt-Gebauerové *"Ó, kéž pochopily by naše matky a dcery, že každá žena ...především vychovati se musí pro hospodyňský obor působnosti, že k povolání tomu již dítě má se přidržovati a žádným jiným studiím že nesmí se dáti přednost, jak utvářila by se dívčí výchova zcela jinak a také její důsledky. Nebylo by tolik mužů neženatých, ale více šťastných manželství..."*¹⁶⁹

Že ne zcela všechny ženy viděly neúspěšné manželství jako jednoznačně své selhání, ať už způsobené špatně vedenou domácností nebo nevhodným chováním, můžeme vyčíst z řádků jednoho dopisu, zasláného *Ženskému světu*. Čtenářka, středoškolsky vzdělaná dívka, reaguje ironicky na knihu Václava Štecha s názvem *Českým ženám-nejsme s Vámi spokojeni*, kterou jak podotýká, ji patrně nadělil pod stromeček, s úmyslem ji pozlobit, jeden z bratrů. Její bystrá a vtipná obhajoba nenechává na pochybách, že samostatně uvažujících studentek bylo určitě více. K otázce rodinné spokojenosti posměšně poznamenává: *"je-li tolik dívek svobodných, je-li dosti rozvedených manželstev... jest to jen a jen vinou českých žen... Ženský světe prosím pomáhej nám, abychom i my, ne-li úplně, tož jisté míry dokonalosti se dodělaly, tak aby nebyl mezi oběma pohlavími rozdíl tak veliký!"*¹⁷⁰ Pisatelka, přestože uvádí, že se nezabývala emancipací hlouběji, má zcela jasně vyhraněný názor na tzv. ženskou otázku, namítajíc autorovi na jeho

¹⁶⁶ Studium medicíny ze stanoviska matčina. ZS, 1, 1896, s. 205.

¹⁶⁷ Procházková, M. Proč a jak jest žádoucně doplniti školní dívčí výchovu. ZS, 1, 1896, s. 35.

¹⁶⁸ Tamtéž. s. 22.

¹⁶⁹ Procházková, M. Proč a jak jest žádoucně doplniti školní dívčí výchovu. ZS, 1, 1896, s. 36.

¹⁷⁰ Dopisy. ZS, 1, 1896, s. 34.

zdůvodňování demografické: *"Dočítám se, že nejžhavější a nejpalcivější část ženské otázky jest ta, co činiti s dívkami neprovdanými, čili že jest žádoucí, aby se, pokud možno nejvíce, všechny dívky vdaly... Ó ne, milí pánové, ženská otázka, to jest naše lidská důstojnost! My nechceme být všechny dobře vdány, nýbrž chceme býti svěprávnými, volnými, rovnocennými lidmi."*¹⁷¹

Diskuzi o vhodnosti vzdělávání žen rozvířila již výše zmíněná práce 15 let působící učitelky Elišky Engelhardové, která se stavěla k ženskému studiu zamítavě. Její spis uvádí mnoho zajímavých postřehů, tím spíše, že je i velice subjektivně laděný. Rezolutně tvrdí, že se ženy pro učitelství nehodí, že k němu přistupují bez lásky a s vnitřním odporem. Protože své povolání nevykonávají se zápal, radostně a oddaně, jsou omrzelé a tak nepůsobí pozitivně výchovně na svěřené studenty. A jaké jsou důvody jejího nezájmu o vlastní povolání? Engelhardová uvádí, že ženy se především chtějí provdat: *"Tam jest jejich poslání, neboť tam jedině mohou jako ženy rozvinouti své vlohy... Proto kde mohou, prchají vsí mocí z něho (svého povolání) ke krbu rodinnému."*¹⁷²

Pro vyučování jsou taky méně vhodné proto, že jsou tvory receptivními a málo tvůrčími: *"Žena, má-li být plodnou, musí být oplodněna duší mužskou, tak jako tělo ženské tělem mužským."*¹⁷³ Učitelky se pak v praxi setkávají i s menší mírou úcty u svých žáků a žákyň, kdežto muž-učitel je lepší, protože *"vychová si dívku, jak se jemu nejlépe líbí, a v tom mu napomáhá vydatně už probouzející se ženský pud v děvčatech."*¹⁷⁴ Tím, že jsou učitelky vázány celibátem a i společenský styk s muži je ženám společenskými normami omezen, nemají ženy-učitelky dostatek podnětů, povzbuzení, osvěžení a poučení.

Ze zmíněné práce je cítit osamělost a neuspokojení řadové učitelky, která je společensky omezena jen na určité oblasti života. Přestože byla reakce ve všech našich listech odmítavá, tónem se odlišují. *Ženské listy* pouze pobouřeně volají, že *"slečna nestydí se... hlásati zásadu, že učitel má na dívky lepší vliv... ježto prý dívka z přirozené ješitnosti se snaží vzbuditi jeho zálibu... takovými děsnými frivolnostmi se spisek ten, pravá to paedagogická nestvůra, jen hemží... Líčí tuto vdávavost jako učiněnou zběsilost, tak, že čtenáře pojímá hnus."*¹⁷⁵ Takto prezentovaný nesouhlas se spisem se jeví být přehnaný a málo kritický. Přestože slečna učitelka použila několik zastaralých konceptů k podpoření své výpovědi, vyplývá ze spisu jasně, že její zkušenost ji činí oprávněnou takto hovořit. Její postřeh o vlivu

¹⁷¹ Dopisy. ZS, 1, 1896, s. 33.

¹⁷² Verus. Ženy a učitelství. ZO, 1896, s. 134.

¹⁷³ Tamtéž. s. 135.

¹⁷⁴ Tamtéž.

¹⁷⁵ Zas útok proti učitelkám. ZL, 1896, s. 73.

učitelů na žákyně dozajista není frivolní, pouze popisuje fakt, s nímž se setkala během své praxe jistě nejednou. Podobnou výpovědní hodnotu má i její přesvědčení, že se dívky vdát chtějí, a že je celibát učitelek omezující. Nezakrývá náročnost svého postavení a jeho vliv na vlastní vnitřní duševní život. České prameny, posílené o ideje národního hnutí, vidí a prezentují své buditelky pouze v auře záslužné a povznášející činnosti, tak jak je staví do protikladu zde: *"...tak lze mluvit o našich probudilých, ušlechtilých učitelkách, mezi nimiž vynikly pravé vzory krásného apoštolství mezi mládeží."*¹⁷⁶ I přes málo kritickou a objektivní analýzu postavení učitelek a vhodnosti jejich postavení, přinesl spis de facto velice otevřenou výpověď o soukromém životě, které se často nevyskytují ani v denících nebo dopisech. Dokumentuje nespokojenost, která může být dána osobními kvalitami, ale je v tomto případě do velké míry i ovlivněna společenskými rolemi a z nich vyplývajícím závazným chováním. O tom, jak nemůže plně substituovat spokojený osobní život veřejná činnost, vypovídá ještě jeden z dopisů, které se mi podařilo zachytit. *Ženský svět* namísto oslavného nekrologu cituje z dopisů učitelky Karly Moravcové z Čáslavi. *"Líbí se mi zdejší společnost a ráda bych svoje postavení zde uplatnila, ráda bych ukázala, jak si představuji, že by samostatná ženská osoba měla žít. Možná, že budu vyzvána k nějaké přednášce, ráda bych posvítila trochu na svoje okolí."*¹⁷⁷ O 14 dní později píše pár řádek: *"Ta moje předešlá pýcha, že žiju veřejností, byla jen vypůjčený Mikulášův plášť, necítím se v něm doma... Mám být někomu oporou, když sama klesám uprostřed cesty, zbavena útěchy?"*¹⁷⁸

Nová podoba vztahu muže a ženy

Vít Kellner využil práci slečny Engelhardové k důkladnějšímu rozboru vychování dívek a samotného emancipačního hnutí. Domnívá se, že nespokojenost povoláním a způsobem života je do velké míry zapříčiněna tím, že jsou dívky odmala vedeny k tomu, že jediným správným a možným cílem jejich života je sňatek. Ptá se

---

¹⁷⁶ Tamtéž. s. 74.

¹⁷⁷ Ze zápisů učitelčiných. ZS, 3, 1898, s. 39.

¹⁷⁸ Tamtéž.

*"zda-li tak pochopená výchova je správná a blahodárna, a nebylo-li by lépe přestat se žvástem, že nutno dívku jen k mateřství vychovávat, jako jejímu jedinému poslání v životě..."*¹⁷⁹ Sám zastával názor, že manželství je správné, a že je duševně naplňující pro ženu i muže, ale pokud žena sňatek uzavřít nemůže, vede ji dosavadní způsob výchovy do postavení, ve kterém se cítí být ochuzena a neumí využít svoje životní síly jinak, protože k tomu nebyla vedena. Výchova, která v muži podporuje tvůrčí schopnosti, ale v ženě je neustále potlačuje, kde žena *"má myslit jen dle předpisů konvenční morálky, aby se nedopustila ničeho neženského"*¹⁸⁰ - ta zabraňuje ženě, aby se vyvinula v samostatnou osobnost, která by mohla uskutečňovat vlastní cíle a myšlenky a nalézat v nich uspokojení, i přes nepochybnou citovou ztrátu, která souvisí s neuzavřením uspokojivého partnerského svazku. K otázce nevhodnosti učitelek pro jejich povolání podotýká, že pokud žena ve společnosti nenabude hodnotnějšího postavení, bude se logicky její zlehčování studenty promítat i do působení ve škole. Ženu nepovažuje za receptivní, poukazuje na množství hodnotných literárních děl a z vlastní zkušenosti uvádí, že zná dostatek případů, kdy ženy publikují vlastní práce pod jmény svých manželů.

Společenská omezení styků mezi muži a ženami vidí jako jednoznačně škodlivá a emancipační hnutí, které *"by chtělo ženu odciziti rodině předstíráním, že jen tak může si zachovati důstojnou samostatnost' a rozvíjeti blahodárnou činnost', bylo by v základu svém pochybené a zhoubné."*¹⁸¹ Emancipační hnutí vzniklo díky dvojímu tlaku, z kulturního ponížení žen a ekonomické nutnosti.¹⁸² Cílem emancipace je tedy vrátit ženě důstojnost a přiznat jí rovnocennost s mužem, aby mohla být jeho partnerkou, v rodině i na veřejnosti. To by umožnilo ženě plně rozvinout její psychické a intelektuální schopnosti. Mnoho obhájců ženského studia v jednotlivých časopisech uvádí, že si od zlepšení vzdělání dívek slibují to, že bude odstraněna duševní prázdnota žen. Nesporně byly ženy, vystavené neustálému tlaku plnění povinností, traumatizovány. Zmiňovaná psychická prázdnota pramenila z ochuzení ženy o vůli, která, kontinuálně od Rousseaua, byla považována za typicky mužskou vlastnost. Na ženu toužící po úspěchu a uznání bylo povětšinou pohlíženo s pohrdáním, podobně jako na tu, jež si musela na živobytí vydělávat. Z povinností, které jí bylo dovoleno plnit, však nezískávala žádný vlastní prospěch, což

¹⁷⁹ Verus. Ženy a učitelství. ZO, 1896, s. 135.

¹⁸⁰ Tamtéž. s. 136.

¹⁸¹ Emancipace a koedukace. ZO, 1896, s. 257.

¹⁸² Tamtéž.

přirozeně otupovalo její nadání a zesilovalo její uzavřenost v rodinném kruhu. Kellner k tomu poznamenává: *"Nebude nám věru na škodu, pochytili dnešní dívka trochu mužné statečnosti od hochů a hoši zase trochu více ženské jemnosti od dívek."*¹⁸³ Mravní oprávněnost emancipace dle něj *"...spočívá z velké části právě v tom, že jí možno překlenouti stále více se rozvírající a prohlubující propast' pohlaví. Ani dnes při dělené výchově nemožno vychovávatí dívky v názorech jiných a hochy v názorech také jiných...Kdežto u dívek zanedbává se vztah k životu veřejnému, zanedbává se u hochů zase vztah k životu rodinnému, a tím klade se základ ku dvojí sféře zájmů a dvojí kultuře: mužské a ženské."*¹⁸⁴

Vzdělávání a výchova k životu

V otázkách výchovy a vzdělávání se pozornost zaměřila na kvalitu a prospěšnost výchovy obecně, i u žen. Ve srovnání s předchozím obdobím, kde pro-národní aktivity dávaly jasný směr obecně uznávané záslužné činnosti se společenským přesahem, s nástupem nového století, roztříštěním zájmů, větším pohodlím a individualismem proklamovaným často v jeho zjednodušené podobě, nahlízejí mnozí jakousi ztrátu kulturnosti, *"nedostatečnost výchovy, dostatek intelektuálního vzdělání, ale ne mravního"*¹⁸⁵ - a obrazejí pozornost opět na výchovu, tentokrát na její kvalitu. Obsáhlý článek je věnovaný soudobé publikaci Kletba vychování,¹⁸⁶ kde autor poukazuje na fakt, že přestože jsou učební plány jednotlivých škol a požadavky na znalosti při přijetí k jednotlivým povoláním rostoucí, chybí dle něj přítomnost ducha, rozhledu, samostatného uvažování, které by vedlo k patřičné výkonnosti založené na osobitých schopnostech. Odvozuje zde dokonce, že přirozené vlastnosti, které jsou všeobecně přičítány ženám, jako prozíravost, životní moudrost, schopnost rychlého úsudku nejsou důsledkem často zmiňovaného přirozeného instinktu, ale jsou důsledkem faktu, že ženy byly dlouho ponechány mimo rigidní vyučovací systém, který by je odnaučil samostatně myslet, což u mužů naopak vytvořilo *"obecnou úroveň vzdělané nenadanosti."*¹⁸⁷

¹⁸³ Emancipace a koedukace. ZO, 1896, s. 259.

¹⁸⁴ Tamtéž.

¹⁸⁵ J.B. Který jest cíl výchovy mládeže. ZS, 1901, s. 17.

¹⁸⁶ autor Harold Horst

¹⁸⁷ Ragozina, Z.A. Škola proti životu. ZS, 1902, s. 219.

Podotýká, že patrně nejtěžším úkolem by bylo *"vybrati učitele... osvobozené od routiny."*¹⁸⁸ To, že jeho názorům bylo ponechán poměrně velký prostor pramení z toho, že podobné otázky týkající se účelné výchovy si kladli i další přispěvatelé.

Kromě přetrvávajících obav, že gymnaziální a univerzitní výuka ženu oddaluje jejímu přirozenému úkolu stát se matkou a v touze dívky po vzdělání je spatřována nemístná snaha vyniknout a uplatnit se, vznikla i otázka, zda by gymnaziální výuka dívek nemohla mít např. upravené osnovy, protože penzum a kvalita výuky na současných gymnáziích plně nevyhovuje vzdělávání dívek. Bylo by dobré rozvíjet některé jejich vlastnosti, což standardní gymnázium neumožňuje, resp. by samo zasluhovalo úprav. Začíná se kritičtěji pohlížet na výuku ve školách a nahlížet její nedostatky. Státní iniciativy směřovaly k zakládání dívčích lyceí, protože však gymnázium bylo jedinou cestou k řádnému studiu na univerzitě, nesetkala se lycea s pochopením a byla naopak vnímána jako možné omezení.

Výchova tím, že byla uzavřená jen na specifické obory a kvantitativní zvládnutí požadované látky, postrádala mimo jiné dle soudobých pozorovatelů užitečnost, vazbu s reálnými životními potřebami. Tím již ovšem nebyla myšlena výuka dívek k domácnosti atd., ale rozvinutí samostatného uvažování, které by dívkám pomohlo vyrovnávat se se společenskými podmínkami. Rozdíl mezi omezenou výchovou uzavřenou mezi zdmi ústavu a konfliktem s reálným světem, zmiňuje *Ženský svět*: *"...neboť chovanka za nedlouho, jen co její bystrý rozumek poněkud ve společnosti ji obklopující pookřeje a se rozhlédne- což stává se tak asi po uplynulém roce desátém až dvanáctém, pozoruje, že vlastně... věci stojí takto. Všimne si, že zde rozhoduje sličnost, temperament a cit, vášeň a jiné faktory, ale nikterak dobrá vůle a mravní potence."*¹⁸⁹ Tato nepraktičnost a nereálnost má např. dopad i v manželském životě, který mnohdy nemá šťastný průběh, protože dívky *"našly tíži povinností, vážnosti života tam, kde líčila se jim růžová oblaka, vznášející se nad svatební cestou a útulně zařízeným bytem..."*¹⁹⁰ Výchova by tedy měla být zaměřena tak, aby odpovídala skutečnému světu, do kterého se dívky chystají vstoupit. Úkolem výchovy *"jest pouze schopností fysické a duševní vypěstovati tou měrou, by chovanec v dané chvíli nad osudem svým dovedl rozhodnouti sám, by z vlastní vůle zvoliti dovedl způsob života, v němž mu kyne možnost všechnu energii své povahy, schopností a vědomostí... v plné míře využití, buď si v kruhu rodinném, buď v*

¹⁸⁸ Ragozina, Z.A. Škola proti životu. ZS, 1902, s. 219.

¹⁸⁹ J.B. Který jest cíl výchovy mládeže. ZS, 1901, s. 17.

¹⁹⁰ Tamtéž. s. 89.

širším kruhu společnosti lidské..."¹⁹¹ Výchova pojímaná z hlediska individualismu resp. respektování jednotlivce, jeho schopností a potřeb, nabízela najednou nové možnosti chápání výchovy. Podobně Sofie Podlipská, v článku věnovaném opuštěným dětem, vidí úlohu vychovatele ve *"vybalování, dobývání, rozpečetování a po případě i vytloukání zabeđených, uschovaných, přechovaných, přenesených schopností duševních, do dětského umu podivuhodným pochodem přírodním složených..."*¹⁹²

Odpovědná výchova měla směřovat k tomu, aby žena byla samostatná, a v manželství aby mohla být muži především partnerkou. Rozlišení od původního modelu, je sice často vedeno opět z pozice muže, který *"potřebuje v mnohdy těžkém životním zápasu vedle sebe ženu statečnou, jež by mu byla oporou a nikoliv přítěží. Ne ženu, která by se mu zavděčovala jen svou passivní oddaností, nýbrž ženu, která by též jemu navzájem mohla poskytovat ze svého citového i myšlenkového bohatství."*¹⁹³ Tento model vyžaduje od ženy oduševnění, ale přináší také náležité ocenění: *"Není možno, aby vznikla opravdová vážnost k ženě tam, kde ona jest skutečně jen prázdnou nádobou, do které jest třeba vlít obsah."*¹⁹⁴ K tématu manželství ovšem přistupuje problém oddělené výchovy žen a mužů. Ideál spolužití a porozumění byl obtížně naplnitelný, protože výchova dětí ve školách probíhala odděleně. Zmiňuje se i nedostatečný vliv matek na výchovu synů. Samy vychovány odděleně od chlapců, nemohou patřičně působit na morálku svých synů, protože o podmínkách v kterých vyrůstají mimo domov mají malou představu.

Ženská povolání

Obchodní zákon z r. 1863 ženám dovoľoval provozovat obchody, vdané ženy ovšem potřebovaly svolení svého manžela, které bylo nutné i v případě, že manželství bylo rozvedeno.¹⁹⁵ Živnostenský řád z r. 1859 stanovil, že živnostenské podnikání je přístupné pro obě pohlaví rovnocenně. Koncesionářské živnosti, např. pohostinství,

¹⁹¹ J.B. Který jest cíl výchovy mládeže. ZS, 1901, s. 17.

¹⁹² Podlipská S. O spustlých dětech. ZS, 1903, s. 5.

¹⁹³ Naše ženy a humanitní studium. ZS, 1902, s. 78.

¹⁹⁴ Tamtéž.

¹⁹⁵ Svolení, které bylo nutné vyžádat u soudu, mělo potvrdit, že manželka svými aktivitami nepoškozuje svého manžela. Žena mohla podnikat i bez tohoto povolení, ale ztratila možnost využívat výhod, které poskytoval obchodní zákoník. Je možné, že zákon tímto pamatoval i na ochranu rodiny, jako hospodářské jednotky, faktem zůstává, že podnikání manžela ohledem na rodinu omezeno nebylo.

vyžadovaly pouze úřední povolení, pro provozování řemeslné živnosti byl od roku 1882¹⁹⁶ nutný výuční list. Získat výuční list např. v řemeslné dílně bylo pro ženy, především díky panujícím předsudkům, takřka nemožné. Živnostenský řád otevřel ženám množství možných povolání, např. cukrářství, košíkářství, výrobu slaměných klobouků, krajek, zhotovování a vázání květin, rytectví, řezbářství, litografování nebo malířství na porcelánu. Svoji pozitivní úlohu při získávání potřebných znalostí i zázemí ke studiu sehrály odborné a průmyslové školy. Iniciativou Marie Riegrové–Palacké vznikla r. 1865 Průmyslová škola¹⁹⁷ *Spolku sv. Ludmily*, jejíž činnost se zaměřovala na dívky, které pocházely z chudých poměrů.¹⁹⁸ Studijní obory byly různorodé; např. krejčovství, knihvedení, živnostenské účetnictví, grafické práce, knihařství, prýmkařství aj.,¹⁹⁹ škola se také snažila zajistit absolventkám umístění. Mnohem lépe se sháněla práce dívkám, jež získaly školení v tradičních ženských odvětvích, u méně obvyklých oborů bylo umístění problematické.²⁰⁰ Konzervativní pohled na ženu a její možná zaměstnání zpětně ovlivnil i organizaci výuky.²⁰¹ Postupně se jednotlivé obory rušily, v roce 1873 zůstal jediný- šití.²⁰² Není možné zúžení výuky chápat jako zpátečnický krok. Účelem spolku bylo především obstarat práci nejvíce potřebným, a to, že reagoval na poptávku, je nutné brát jako doklad toho, jaké uplatnění reálně mohly absolventky nalézt. V roce 1871 přebírá pomyslně aktivitu Karolínou Světlou iniciovaný *Ženský výrobní spolek*²⁰³ a jeho průmyslová a obchodní škola. Výuka se zaměřovala na vzdělání obchodní i průmyslové obory (kreslení, rytectví, ženské práce),²⁰⁴ výuku jazyků a další kurzy, např. úprava vlasů, ošetrovatelský kurz apod. Opět sledovala především uplatnitelnost oborů v praxi. Byla určena dívkám a ženám bez sociálních rozdílů. Zde již figurují i žákyně ze skutečných středních vrstev, jejichž zdejší

---

¹⁹⁶ Od vydání živnostenského řádu až do roku 1882 bylo možné provozování živnosti pouze na základě jejího ohlášení.

¹⁹⁷ Bahenská, Marie. Počátky emancipace v Čechách: Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století. Praha: Libri: Slon, 2005. s. 62.

¹⁹⁸ Účelem školy bylo umožnit dívkám vykonávat jinou, než nekvalifikovanou práci (nošení vody, posluhování), škola je také během studia finančně podporovala.

¹⁹⁹ Bahenská, Marie. Počátky emancipace v Čechách: Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století. Praha: Libri: Slon, 2005. s. 63.

²⁰⁰ Nejméně úspěšné bylo umístění žaček v oboru knihvedení a účetnictví. In. Bahenská, Marie. Počátky emancipace v Čechách: Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století. Praha: Libri: Slon, 2005. s. 65.

²⁰¹ Hlavně později, když z vedení školy počátkem sedmdesátých let odešla Marie Riegrová-Palacká.

²⁰² Bahenská, Marie. Počátky emancipace v Čechách: Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století. Praha: Libri: Slon, 2005. s. 67.

²⁰³ Jedním z nezanedbatelných impulzů k založení spolku a školy, byla hospodářská tíseň po prusko-rakouské válce (1866), kdy narostl počet vdov a sirotek bez mužského živitele.

²⁰⁴ Bahenská, Marie. Počátky emancipace v Čechách: Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století. Praha: Libri: Slon, 2005. s. 109.

vychování nebylo nijak konfliktní s představou ženy jako schopné velitelky domácnosti, ale rozšiřovalo jejich rozhled a možnosti. Typicky ženské dovednosti rozvíjel dále např. spolek *Domácnost*.

Společenská norma stále určovala, že středostavovská žena se po svatbě bude věnovat především domácnosti a své rodině. Finančně a právně byla manželka zcela závislá na manželovi a v ideálním případě strávila život péčí o *rodinný krb*. Vykonávání povolání pro výdělek mělo vždy ponižující příděch ekonomické nutnosti. Ženská mzda se jako nezbytná součást rodinného příjmu objevovala v nižších sociálních skupinách, nejtypičtěji u továrních dělnic. U středního stavu se zaměstnání věnovaly především neprovdané nebo ovdovělé ženy, které neměly jiný zdroj příjmu.²⁰⁵ Povolání, jež se považovala za vhodná pro ženu, byla jakousi extenzí práce, kterou vdané ženy vykonávaly v rámci rodiny, a která korespondovala s přiznanými emocionálními schopnostmi ženy. Mohly se stát učitelkami, vychovatelkami, společnicemi, ošetřovatelkami, také jim byly otevřeny některé umělecké obory.

To, že uplatnění v oborech zasahujících mimo vžitou představu o ženském povolání nebylo jednoduché, dokazují různé zmínky v časopisech. Povzdechnutí, že „*jest jen diviti se tomu, že ženy naše nevyužívají dostatečně...svobody živnostenské*“²⁰⁶ je pouze hodnocením této skutečnosti bez bližšího vysvětlení. Časopisy mluví ale také o ostychu vykonávat nezvyklé povolání, pramenící ze stále panující představy, že vydělávat si *na chleba*, se pro středostavovsky situovanou ženu nehodí; „*...bylo (by) nutno, aby se... vzdělané slečny nestyděly za práci za pultem krámským, jež by mnohé z nich zabezpečila příjemnější existenci, než živorení domácí vychovatelky neb mnohého jiného nepojmenovatelného přívěsku cizích rodin.*“²⁰⁷ Další nepřímé omezení bylo dáno tím, že dívky nebyly zvyklé usilovat o jinou práci, a mnoho možností zůstalo zcela logicky nepovšimnuto. Vydavatel módního časopisu, který se neúspěšně snažil najít kreslířky návrhů „*...napomíná dívek věnujících se kresbě a malbě, aby místo nevděčného malování pouhých květin, kterým si nevydělají ani tolik jako nádennice, pěstovaly rozumným způsobem přesnou kresbu a nenechaly ve všech modních žurnálech vládnouti kreslířské práci mužů, ale toto jim přirozené pole práce samy opanovaly.*“²⁰⁸

---

²⁰⁵Např. ve formě malé renty.

²⁰⁶Nesý, P.C. O právním postavení žen v právu rakouském. ZL, 1896, s. 27.

²⁰⁷Směs. ZL, 1896, s. 111.

²⁰⁸Tamtéž. S. 110.

Zcela zvláštní osud mělo povolení žen k práci ve službách pošty. Impuls vzešel z aktivity Ludmily Bozděchové, která byla inspirovaná patrně tím, že podobné služby již byly ve světě ženami poskytovány. Poté co splnila požadavky telegrafního kurzu, ale přijetí do služeb pošty jí bylo zamítnuto nižšími úřady, požádala o audienci u císaře ve Vídni, jenž jí přislíbil, že se její žádostí bude zabývat. V roce 1872 pak nastoupilo k poštovní službě jako telegrafistky 40 žen ve Vídni, brzy na to v Praze a od r. 1874 pracovaly jako tzv. poštovní manipulanky.²⁰⁹ K výkonu tohoto povolání bylo nutné absolvování 3 let studia vyššího vzdělávacího ústavu nebo měšťanské školy a speciálního kurzu. Za nejpřirozenější práci pro lépe situované středostavovské dívky bylo považováno učitelství. Až do roku 1869 mohly ženy působit pouze jako učitelky tzv. industriálních předmětů,²¹⁰ po přijetí některých říšských zákonů, které osvobodily školství od církevního vlivu, byly ženy připuštěny i k výuce tzv. literním předmětů. To vedlo téhož roku k založení Ústavu ku vzdělávání učitelek v Praze. V roce 1874 byl založen *Spolek pražských učitelek*, který od roku 1885 vydával *Časopis učitelek*.

Celibát

Učitelky byly zatíženy povinností celibátu. O jeho oprávněnosti se začalo více hovořit až po přelomu století. Názory na nutnost jeho zachování se lišily i mezi ženami samotnými, k roku 1900 je strana zastávající celibát zmiňována jako jednoznačně silnější.²¹¹ V obsáhlé stati, vedené z pozice zastánkyně celibátu,²¹² vyplývá, že hlavními důvody, které ovlivňovaly ženy při preferování celibátu, byly platové podmínky a pracovní vytížení vdané ženy v domácnosti, které se logicky jevilo jako neslučitelné s občanským povoláním. Se zrušením celibátu ženy očekávaly další snížení platu.²¹³ Celkové platové znevýhodnění ženy státem vyplývalo z představy, že učitelka, žijící

---

²⁰⁹ Vznik ženské služby poštovní u nás. ZL, 1895, s. 82.

²¹⁰ Tato situace trvala kontinuálně od r. 1806.

²¹¹ B-ská. Celibát učitelek. ZS, 4, 1900, s. 195.

²¹² Autorka je patrně učitelka. Staví se do opozice k těm, kteří jsou proti celibátu učitelek, aniž by věděli, co učitelské povolání a postavení učitelky ve společnosti obnáší.

²¹³ Pokud by se učitelky provdaly, získaly by tím muže-živitele. Jejich výdělek by nebyl nutný v plné výši a ještě by poklesl.

v celibátu, živí pouze sama sebe, zatímco učitel musí vydržovat svoji rodinu. Péče o celkové zvýhodnění rodiny byla dána stále dominantní potřebou dívky provdat, protože manželství pro ně znamenalo hmotné zajištění a reálně mohly zastávat pouze omezený okruh povolání. V článku se mimo jiné píše: „*Vdejte učitelky, a ony budou mít chléb... ale kolik jich vdáte, o tolik živitelů připravíte ony dívky, které, nemajíce zaměstnání, jsou jen na vdávání odkázány.*“²¹⁴ Otázkou zůstává, co ovlivňovalo fakt, že dívkám bylo dostupných málo placených činností. Jak jsem výše uvedla, hrála zde roli neochota zaměstnat dívky v oborech, které neodpovídaly tradičním ženským zaměstnáním, ale i nezpůsobnost žen si vhodné zaměstnání vyhledat. Důvodem bylo jak omezené vnímání vlastních možností, podmíněné determinujícím rigidním vnímáním vlastního postavení, tak i neochota připravit se o možné založení rodiny. Volba zaměstnání často znamenala ztrátu možnosti uzavřít sňatek. Text uvádí, že mnoho mužských povolání vyžaduje pomoc a podporu manželky, např. řemeslníci. Žena byla tedy omezena tím, že její práce v domácnosti, i jako přímá výpomoc při povolání manžela, byla nezbytná. Ve vyšších kruzích se objevuje druhý hlavní prvek neslučitelnosti zaměstnání ženy a manželství: *"Zámožní považovali by to pod svou důstojností, kdyby měli dovoliti manželce své přivydělávati si..."*²¹⁵ Hlasům, volajícím po *svržení okovů celibátu*, odpovídá pisatelka něčím, co připomíná myšlenky, obsažené ve spisu slečny Engelhardové: *„...pouta celibátu učitelek? Co je to za pouta, ve kterých se mi jinak dobře daří a která mohu podle libosti své se sebe lehce setřásti, jen když přijde vhodný ženich? Vždyť už tolik učitelek je bez těžkosti odhodilo.“*²¹⁶

Další otázky jsou kladeny v souvislosti s tím, jestli se dají spojit *"povinnosti učitelky s povinnostmi manželky, hospodyně a matky."*²¹⁷ Protože na ženě tradičně zůstávala, kromě péče o děti, i veškerá péče o domácnost, aniž by se očekávala pomoc v rodině od manžela, byla obava, že by ženy nevykonávaly dobře ani svoji profesi, ani péči o vlastní děti a domácnost.²¹⁸ Společnost nebyla připravená na zaměstnanou ženu a z toho plynoucí nutnost upravit pracovní podmínky s ohledem na její možné těhotenství a péči o děti. V manželství byla starost o rodinu nadále ponechána pouze ženě, přestože se

---

²¹⁴ B-ská. Celibát učitelek. ZS, 4, 1900, s. 195.

²¹⁵ Tamtéž. s. 134.

²¹⁶ Tamtéž. s. 186.

²¹⁷ Tamtéž. s. 147.

²¹⁸ Navrhovaná alternativa najmutí služky byla shledána jako nevhodná, protože dobrých služek „je málo“ a hospodyně stejně musí řadu úkonů zařídit sama.

v citovaném článku objevuje návrh, že by manžel-učitel mohl manželce-učitelce vypomoci se školními povinnostmi, rodinná péče zmíněna není.

Následující rok uvádí *Ženský svět* i hlas z opačného názorového spektra. Autorka se zaštiťuje hesly uvědomělé svobody a rovnosti. „*Jak jest to pokořující pro inteligentní učitelku, ženu duchem i srdcem vyspělejší, myšlení pronikavějšího a cítění hlubšího ...že nynějším útvarem společnosti lidské zcela zbytečně jest zbavena svých přirozených práv, že "zákonem" se jí ustanovuje, jak smí a nesmí žít!*“²¹⁹ Jednoznačně nerovnoprávné postavení chápe jako přežitek, a problémy, plynoucí z jeho odstranění, jako přirozený proces vývoje. Komplikace spojené s profesní indispozicí ženy-učitelky jako potencionální matky posuzuje z hlediska cílů, nikoliv z omezení starého konceptu a trvajících podmínek: „*nastanou-li následkem toho (zrušení celibátu) při vykonávání našich učitelských povinností některé kolise, necht'! Musejí se pak poměry poněkud změnit, přizpůsobit novému stavu, stojít' požadavky lidskosti nad požadavky stavovskými a právo přirozené nad právy umělými....*“²²⁰ *Poměry se vyvíjejí samy sebou, a člověk rozumný teprve od případu k případu si celé své konání uzpůsobuje.*²²¹ Polemizuje s představou, zda je efektivní výchova dětí nutně spojena s permanentní přítomností matky v domácnosti a přináší moderní psychologický pohled, že na dítě působí nejlépe vzory chování, jež může napodobovat a k nimž se může vztahovat: „*dítě učitelčino má ve své matce vzor nejcennější- vzor vytrvalé, poctivé práce.*“²²²

Poštovní úřednice, jejichž zájmům věnuje *Ženský svět* od roku 1905 samostatný oddíl, s otázkou celibátu bojovaly také. Díky rozdělení do několika pracovních kategorií se celibát týkal jen nižších poštovních úřednic. V roce 1905 se však objevují snahy vnutit celibát i výše postaveným poštmistrovým, pro které dosud neplatil. *Ženský svět* cituje z *Algemeine Postmeister Zeitung*²²³ pasáže dokumentující, jaký panoval názor na ženské zaměstnání: „*...nemohu však býti nadšen pro ženy, které poštu považují za vedlejší povolání (míněno jako vedlejší povolání k manželství) a za prostředek většího příjmu.*“²²⁴ Nové návrhy směřovaly k radikálnímu profesnímu snížení poštmistrových, které by se provdaly. V textu vyjadřuje i svůj odpor k tomu, že ženy vnímají své zaměstnání u poštovní

---

²¹⁹ Valjevská, B. Celibát učitelek. ZS, 5, 1901, s. 25.

²²⁰ Tamtéž.

²²¹ Tamtéž. s. 39.

²²² Tamtéž. s. 52.

²²³ Nový návrh na zavedení celibátu u poštmistrových. ZS, 9, 1905, s. 211.

²²⁴ Tamtéž.

služby jako *návnadu* k nalezení partnera. Z toho nepřímou vyplývá, že mnohý manžel by zajisté s vděkem viděl v rodině i další příjem.

V roce 1905 podaly učitelky petici k říšskému sněmu za zrušení celibátu, konečného řešení v otázkách celibátu se však ženy dočkaly až po válce. Zákon prosadila poválečná republika v roce 1919, literatura zmiňuje intervenci Františky Plamínkové²²⁵ u ministra školství v otázce celibátu učitelek. V témže roce byl zrušen i celibát státních zaměstnankyň.

Od nerovného postavení před zákonem k právu volit

Postavení ženy v manželství

Od počátku 20. století se hlavním předmětem soustředěného zájmu žen stal boj za rovné postavení před zákonem a z toho plynoucí požadavek umožnění politické aktivity a *právo volit*. Právní postavení ženy bylo velice omezené. Podle Všeobecného občanského zákoníku z roku 1811 byla žena v manželství plně podřízena muži. Rakouské právo pojímalo manželství jako instituci a základ vzájemného vztahu manželů byl převzat z kanonického práva, což se nejvíce projevovalo právě v nerovnoprávném postavení manželů. Zákoník uvádí: "§ 91 Muž jest hlava rodiny. Jakožto tato hlava má zvláště právo řídit domácnost, ale také jest povinen manželku dle mohovitosti své slušně živiti, a ji v každé případnosti zastupovati. § 92 Manželka obdrží jméno mužovo a požívá práv. stavu jeho. Ona jest povinna za manželem do obydlí jeho jíti, jemu v hospodářství a v živnosti dle síly své pomáhati, a pokud pořádek toho žádá, nařízení od něho učiněná nejen sama plniti, ale i k tomu přihlížeti, aby také od jiných plněná."²²⁶ Ženy nemohly samostatně rozhodovat o svém majetku včetně vydělané mzdy, sepisovat závěť, vést soudní spory nebo rozhodovat o svých dětech. Rodinu před státem zastupoval muž. Také o dětech v rodině plně rozhodoval manžel.

---

²²⁵ Byla členkou Pražského spolku učitelek a působila

²²⁶ Malý, Karel. České právo v minulosti. Praha: Orac, 1995. s. 219-220.

Žena tak v průběhu svého života byla nejprve právně podřízena svému otci, později manželovi. S drobnými novelizacemi tyto zákony platily i na přelomu století.

Chystaná reforma občanského zákoníku rozvířila diskuze především o právech spojených s poměrem ženy k manželovi, dětem a rodinnému majetku. Muž, který je nadále hlavou rodiny se všemi výše uvedenými výhodami, je i správcem majetku rodiny, přičemž „*dle zákona platí presumpce, že to, oč jmění rodinné se rozmnožilo (během manželství), pochází od muže.*“²²⁷ Nezanedbatelná práce ženy v domácnosti byla tak de iure vyvážena pouze povinností manžela manželku vyživovat. Po úmrtí manžela nadále nemohla spravovat majetek sama, ale byl jí určen poručník. Zájem žen se soustředoval na právní vztah matky k dětem, která neměla právo ovlivnit volbu povolání svých dětí, ani na uzavření sňatku svých dětí.²²⁸ Po rozvodu děti připadly otci. Pouze malé děti, u dívek do věku 7 let, u chlapců do 5 let, zůstávaly v matčině péči.²²⁹ Rakouský zákoník nepřinášel ženě samostatná práva, nabízel jí pouze ochranu. Stejný charakter mělo i manželství. Po přelomu století, s nárůstem uvědomění individuálních práv, ustávají spory o oprávněnosti požadavků žen na změnu poměrů. Články se věnují pouze výčtu sporných právních ustanovení.

Volební právo

Boj o politická práva byl logickou cestou k dosažení právního postavení žen ve státě. V Americe započalo hnutí o volební právo s předstihem v 50tých letech 19. století, v Evropě byla nejprogresivnější Anglie (kde se radikální křídlo tzv. sufražetek uchýlilo i k násilným činům) a severské země. V Evropě dosáhly ženy uznání volebních práv nejprve ve Finsku v roce 1906, v Rakousko-Uhersku v roce 1918; samostatné Československo uznalo volební právo žen v roce 1920. Americká ústava začlenila dodatek o rovnosti pohlaví v roce 1919. Anglie si počkala se zrovnoprávněním žen až

---

²²⁷ Bouček, V. Právní postavení ženy v manželství. ZR, 1, 1905, s. 9.

²²⁸ Tamtéž. s. 38.

²²⁹ Tamtéž.

do roku 1928. Poslední zemí, jež vybojovala volební právo žen, bylo Švýcarsko v roce 1971.

Od roku 1903 se nejsilnějším tématem doby stává volební právo žen. Prvním významným krokem, který vedl tímto směrem, bylo svolání 1. sjezdu československých žen, na němž byl založen *Ústřední spolek českých žen*. Hlavní iniciátorkou byla Teréza Nováková. Myšlenkou sjezdu bylo vytvoření organizace, jež by zastřešovala ženské aktivity a spolky bez ohledu na sociální postavení a politickou orientaci. Podobnou organizaci si začaly vyžadovat okolnosti. *Ženské listy*, které neoficiálně zprostředkovávaly kontakt mezi spolky, byly nedostačující a soustřeďovaly se pouze na měšťanské vrstvy. Především vzhledem k sílící dělnické vrstvě, jež zůstávala se svými vlastními problémy mimo ženské hnutí, představovala tato potenciálně silného partnera. Spolupráce mohla napomoci společnému cíli a bylo nutné vytvořit platformu spolupráce napříč sociálními skupinami. Spolkovým orgánem se stal časopis *Ženský svět*. Z aktivit soustředěných kolem *Ústředního spolku českých žen* nakonec po jistých průtazích vznikl r. 1903 *Ženský klub český*.²³⁰ Ten r. 1903 inicioval zaslání petice do vídeňského parlamentu, která požadovala volební právo pro ženy.

Význam podpory požadavku volebního práva napříč sociálním spektrem se plně projevil roku 1905, kdy revoluční události v Rusku našly ohlas v dělnickém hnutí i na území Rakousko-Uherska. Zastupitelstvo sociální demokracie vyzvalo k boji za všeobecné volební právo v září, v listopadu se konaly četné dělnické demonstrace. Velký ohlas měla stávka 5. listopadu, při které došlo ke střetu s policií²³¹ a po níž 28. listopadu následovala generální stávka. Rovnoprávnější postavení žen v dělnickém prostředí se manifestovalo podporou volebních požadavků rozšířenou o právo volby pro ženy.

Všeženská schůze pro volební právo, svolaná 10. prosince 1905 na Královských Vinohradech Ženským klubem,²³² měla v pohnuté atmosféře opravdu všeobecný ohlas. Do Národního domu se sešlo na 3000 účastnic. První slovo předala Teréza Nováková představitelce nejsilnějšího uskupení Karle Machové za stranu sociálně demokratickou.

---

²³⁰ Inspirací bylo několik; Americký klub dam Vojty Náprstka, podobná uskupení např. v Anglii a konečně založení Klubu dam německých v Praze (1900). Měl sloužit jako středisko, které by poskytovalo místo pro schůze, přednáškovou činnost, umělecké koncerty, k dispozici měla být širokému publiku přístupná knihovna a čítárna.

²³¹ Byla zabita 1 osoba.

²³² Stránská-Absolonová, O. Všeženská schůze za volební právo. ZS, 9, 1905, s. 302.

Františka Plamínková vznesla návrh na zaslání petice říšskému sněmu s požadavkem, aby se ženy směly účastnit politického života a zakládat politická uskupení, tedy změnu společovacího zákona a žádosti o volební právo pro ženy. Návrh Františky Plamínkové byl přijat a bylo oznámeno založení *Výboru pro volební právo žen*, jehož předsedkyní se Františka Plamínková stala.

Vládní návrh volební reformy se zrovnoprávněním žen v této oblasti k roku 1907 příliš nepočítal a ženy si patrně uvědomovaly, že prosazení tohoto požadavku je dlouhodobější záležitost. Na schůzi 18. března následujícího roku poslanec J.V. Klofáč, jehož prostřednictvím byla říšské radě předána petice o volební právo žen, varoval, že „nelze se oddávat iluzím, že by hlasovací právo pro ženy bylo přijato brzo. Jsou poslanci, kteří se tomuto návrhu dovedou i smáti.“²³³ Hlavními problémovými otázkami protistrany bylo, zda je žena schopna činnosti politické a jestli na ni má právo. Záležitost tak byla úzce provázaná i s očekávanými změnami občanského zákoníku. Dokud byla žena především chráněnkyní státu, vůči němuž měla povinnosti např. daňové pouze menšinově, mohla jí být snadno upírána i práva. Schopnost žen věnovat se politice byla zpochybňována obavami z přílišného klerikalismu a konzervativnosti. Teréza Nováková na schůzi zavrhuje tuto námitku s poukazem na to, že během posledního půlstoletí to byly právě ženy, jež prokázaly velkou ochotu měnit konzervativní uspořádání společnosti.²³⁴ Volební právo také prokazatelně nemohlo být spojováno se schopnostmi; s výjimkou trestanců, osob, jejichž majetek byl v konkurzním řízení a osob *dobročinnosti na obtiž*,²³⁵ mělo být dostupné všem dospělým mužům.²³⁶

Očekávaný zákon z ledna 1907 zavedl všeobecné, rovné, tajné a přímé volební právo pro muže nad 24 let pro volby do poslanecké sněmovny říšské rady. Pod pokutou byla uzákoněna také povinnost jít k volbám. Ženy se dočkaly volebního práva až v roce 1920.

---

²³³ M.T. Protestní schůze českých žen v Praze vůči vládní předloze volební. ZR, 1, 1906, s. 251.

²³⁴ Tamtéž.

²³⁵ Tamtéž.

²³⁶ Výjimku tvořili muži, jež nebyli usazeni v obci déle než rok a příslušníci armády a četnictva.

Závěr

Pracovním záměrem této práce bylo soustředit se na nejvýraznější konflikty, se kterými se setkaly ženy při postupném prosazování svých požadavků a na jejich pozadí sledovat, jaké vlivy hrály roli v oslabování tradičního konceptu ženy, který představoval ženu výhradně jako manželku, hospodyňku a matku. Použité argumenty obou stran, směřující k zachování stávající podoby společenského uspořádání nebo k prosazení změny, vypovídají o míře závaznosti konceptu ženské role, jež se postupně oslabovala. Pomyslné rozdělení studovaného období na roky 1895-1900 a 1900-1905, původně navržené podle výrazných událostí, vykazovalo značné rozdíly i v intenzitě vlivu tradičního konceptu.

Zkoumaný materiál je přibližně do roku 1900 bohatý na množství protichůdných interpretací ženské role. Je zpochybňována ženská inteligence a schopnosti, žena je odkazována výlučně k rodinnému krbu a obdařena mnoha přívlastky, jež domněle vyjadřují její podstatu. Argumentace obou stran v prvním období vykazují dva hlavní prvky: zastánci tradiční představy ženské role ze svých představ o ženě, jejíž místo je v domácnosti, neustupují. Obhájci emancipace reagují intenzivně na protichůdné podněty, brání svá stanoviska, ale přitom se nevzdávají starého modelu docela a soustřeďují se na dílčí cíle, které jim usnadňují jejich reálné postavení ve společnosti, která ještě nevytvořila prostředí vhodné pro odlišné chování, ať v rámci společenských konvencí nebo právními normami.

Po roce 1900 se postoje viditelně proměňují. Opozice emancipačních snah, jež by použila tradiční koncept ženy k vymezení jejích práv a povinností se sice výjimečně objeví, ale nevyvolává již živou diskuzi a odpor, projevy typické pro konec století. Přestože trvá, stává se irelevantní. K jaké změně došlo v tak krátké době, že starý koncept ženské role přestal být účinným nástrojem pro direktivní ohraničování vhodného ženského pole působení? Vzhledem k tomu, že sledované období spadá do konce století, je možné částečně tuto proměnu připsat právě kouzlu přelomového období. Nejvíce sledovaným konfliktem, který plnil časopisy do roku 1900, byla otázka ženského studia a intenzivně prožívaný *zápas o lékařskou fakultu*. Domnívám se, že připuštění žen ke studiu na lékařské fakultě byl dostatečně zřejmý signál, že vývojový

proces bude pokračovat obdobným směrem jako v zemích, kde emancipace již více pokročila, a že ženy budou nárokovat, a také získají prostor v dalších, původně mužských sférách vlivu.

Probíhá nadále např. diskuze o vhodnosti celibátu, při bližším pohledu je však zřejmé, že hlavním důvodem učitelek, které jej hájí, je státně řízená platová politika, jež by je zrušením celibátu znevýhodnila. V otázce volebního práva a navrhované reformě občanského zákoníku postupují již na základě relativně věcného nárokování oprávněných požadavků. Koncept ženy, jež by měla být aktivní pouze v rámci rodiny, nemizí docela, ale již není použit jako nástroj k boji proti ženským požadavkům. Část, týkající se druhého období je proto spíše informativní a ochuzená o množství citací, které by ukazovaly konfliktní postoje. S počátkem století se zrodil model ženy-rovnocenné partnerky a tento typ existuje jako dominantní; problematika práva i volebního systému je nahlížena z tohoto výchozího hlediska.

Teoretické východisko emancipace leží v myšlence rovnosti muže a ženy-impulsem a *motorem* změn se stal tlak ekonomické nutnosti. Domnívám se, že ekonomické hledisko je i přes mnoho dalších vlivů jedním z nejsilnějších; napovídají tomu případy, kde je souvislost mezi dodržením nebo odmítnutím konceptu a ekonomickou výhodností zřetelná. Zajímavé se mi jeví také markantní poklesnutí vlivu původního konceptu ve chvíli, kdy společenské a kulturní změny daly vzniknout již jasněji uchopitelné nové představě ženy, rodiny a společnosti, která je dále rozpracovávána.

Domnívám se, že by bylo zajímavé tento proces srovnat s podobným v jiném období a provést důkladnější teoretický rozbor fungování přechodu mezi staršími závaznými normami a novými. Velké množství shromážděných dat a možných zajímavých prvků jsem musela, s ohledem na rozsah práce, ponechat stranou. Doufám, že se mi podařilo prezentací sebraného materiálu alespoň nastínit sledovaný záměr.

Primární bibliografie:

Abramsová, Lynn. *Zrození moderní ženy. Evropa 1789-1918*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005. 237 s.

Augustinová, Božena. *Marie Červinková-Riegrová: Životopisný nástin*. Praha: Bursík a Kohout, 1897. 112 s.

Bahenská, Marie. *Počátky emancipace v Čechách: Divčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*. Praha: Libri: Slon, 2005. 175 s.

Goody, Jack. *Proměny rodiny v evropské historii*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2006. 229 s.

Horská, Pavla a kol. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha: Panorama: 1990. 474 s.

Horská, Pavla. *Naše prababičky feministky*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1999. 124 s.

Lauermannová-Mikschová, Anna. *Lidé minulých dob: Kniha lidských a básnických osudů*. Praha: Evropský literární klub, 1940. 172 s.

Lenderová, Milena. *K hříchu i k modlitbě: Žena v minulém století*. Praha: Mladá fronta, 1999. 300 s.

Malínská, Jana. *Do politiky prý žena nesmí- proč? Vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století*. Praha: Libri: Slon, 2005. 173 s.

Malý, Karel. *České právo v minulosti*. Praha: Orac, 1995. 269 s.

Masaryk, Tomáš Garrigue. *Otázka sociální. Základy marxismu filosofické a sociologické*. Praha, Jan Leichter, 1898. 701 s.

Masaryk a ženy. *Sborník k 80. narozeninám prvního presidenta Republiky Československé T.G. Masaryka*. Díl 1. Ženská národní rada v Praze, 1930. 337 s.

Masaryková, Alice G. *Dětství a mládí: Vzpomínky a myšlenky*. Praha: Ústav T.G. Masaryka, 1994. 115 s.

Neudorflová, Marie L. *České ženy v 19. století: Úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*. Praha: JANUA, 1999. s. 256.

Osvaldová, Barbora. *Česká média a feminismus*. Praha: Libri: sociologické nakladatelství, 2004. 158 s.

Sekundární bibliografie:

- Augustinová, B. *Marie Červinková-Riegrová. Životopisný nástin*. Praha: Bursík a Kohout, 1897. 112 s.
- Bahenská, M. *Ženský výrobní spolek český*. Etnologický časopis, 91, 2004, s. 253-271.
- Brabencová, J. *Pražské ženy v procesu vývoje českého dívčího vzdělávání ve 2. polovině 19. století*. In: *Žena v dějinách Prahy*. Documenta Pragensia, XIII, Praha: 1996. s. 203-211.
- Černoušek, M. *Šílenství v zrcadle dějin*. Praha: Grada Avicenum, 1994. 236 s.
- Česká žena v dějinách národa. Praha : Novina, 1940. 245 s.
- Elshtain, Jean Bethke. *Veřejný muž, soukromá žena : ženy ve společenském a politickém myšlení*. Praha : Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1999. 373 s.
- Horská, P. *Naše prababičky feministky*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1999. 124 s.
- Horská, P. *Zrod velkoměsta: urbanizace českých zemí a Evropa*. Praha; Litomyšl: Paseka, 2002. 352 s.
- Horská, P. *Žena v Praze na přelomu 19. a 20. století*. In: *Žena v dějinách Prahy*. Documenta Pragensia, XIII, Praha: 1996. s. 195-201.
- Lenderová, M. *Eva nejen v ráji : žena v Čechách od středověku do 19. století*. Praha: Karolinum, 2002. 198 s.
- Kalista, Z. *Stručné dějiny československé*. Praha: Vyšehrad, 1992. 410 s.
- Kovtun, J. *Slovo má poslanec Masaryk*. Praha : Československý spisovatel, 1991. 363 s.
- Krásnohorská, E. *Co přinesla léta. Druhé knihy vzpomínek sv. 1*. Praha: Vaněk & Votava, 1928. 152 s.
- Krásnohorská, E. *Co přinesla léta. Druhé knihy vzpomínek sv. 2*. Praha: Vaněk & Votava, 1928. 224 s.
- Lauermannová-Mikschová, A. *Lidé minulých dob : kniha lidských a básnických osudů*. Praha: Evropský literární klub, 1940. 172 s.
- Loewenstein, B. *Ekonomizace pokroku v 18. století: blahobyť a civilizace*. ČČH, 100, 2002, s. 51-71.
- Secká, M. *Americký klub dám*. CL, 82, 1995, s. 55-67.

Šmahelová, H. *Bernard Bolzano a české národní obrození*. ČČH, 100, 2002, s. 74-115.

Štěpánová, I., Sochorová, L., Secká, M. *Ženy rodiny Náprstkovy*. Praha: Argo, 2001. 252 s.

Vacek, J. *O nemocech duše. Kapitoly z psychiatrie*. Praha: Mladá fronta, 1996. 416 s.

Vošahlíková, P. *Česká žena v politice a veřejné činnosti na přelomu 19. a 20. století*. In: *Žena v dějinách Prahy*. Documenta Pragensia, XIII, Praha: 1996. s. 291-299.

Vykoupil, L. *Slovník českých dějin*. Brno : Julius Zirkus, 2000. 769 s.

Ženský klub český v Praze: *přednáška pí. Terézy Novákové, úvahy a přání klubu se týkající od zástupkyň učitelek a pošt. úřednic*. V Praze: Komitét pro zřízení ženského klubu, (1901?). 31 s.

Prameny:

Ženská revue: *List pro otázku ženskou, éthickou, kulturní a sociální vůbec*. Brno: Zdenka Widermanová, 1, 1905-1906.

Ženské listy. *Časopis k šíření vzdělanosti mezi paními a dívkami československými. Orgán pro vzdělání žen a dívek československých*. Praha: Ženský výrobní spolek český. r. 23-26, 28-29, 31-33, 1895-1898, 1900-1901, 1903-1905.

Ženský obzor. *List pro život sociální, politiku a literaturu*. Praha: Vít Kellner, 1, 1896.

Ženský svět. *List věnovaný zájmům českých paní a dívek*. Praha: Vydavatelské družstvo Ženského světa, r. 1-7, 9, 1896-1903, 1905.

Použité zkratky poznámkového aparátu:

ZL- Ženské listy

ZO- Ženský obzor

ZR- Ženská revue

ZS- Ženský svět

Resume:

The paper is focused on studying the traditional concept of woman in view of its conflict with the gradually enforced demands of women within the feminist movement. The main demands of women on their way to coequality were the right to higher education, free choice of occupation, and unsegregated legal status. As they struggle for their rights, the traditional concept of woman, which places her in a role of domesticity, is used as a strong instrument against their wishes. A woman is only supposed to be a wife, mother and a housewife and she is considered incapable of and unfit to gain any other position in society.

The concept of unequal status of a woman particularly governed middle class life, depicting a specific glamour in the role of an ideal woman and family life. Social changes brought up by industrial revolution and upheavals in demographic equilibrium where the percentage of women alarmingly outnumbered that of men confronted society with the task of increasing quantity of women left without possibility of subsistence, either by occupation or marrying a male-provider.

Hostility toward the new claims of women was based on men's fear of competition and an unwillingness to share heretofore exclusively men's domains of power; the higher education system, the labor market and the right to vote. It found its instrument of resistance in the traditional concept of woman. The flourishing of the feminist movement in the Czech countries was slower than in the west, did not have the initial claim on equal human rights, and under the influence of joint concern for national interests within the Austro-Hungarian monarchy women did not take an explicitly opposing position. They pressed their demands as they became necessary. The most severe battle arose in reference to admitting women to university studies at the end of the century.

After they were permitted to enter Medical School in 1900 the old concept lost its power. It continued in its existence but a new one appeared: a woman as a partner who has the right and duty to vindicate her coequality to the benefit of public good and therefore to her own profit as well. The author is monitoring manifestation of the power of the traditional concept by analysing the content of 4 contemporary women journals. Until 1900, the periodicals show a constant struggle with the traditional view of woman's role and status. The author suggests and documents by the excerption of sources that the main mover of the change is economical context and requirements.